

חמאס: בין דוגמטיזם אידיאולוגי לפרגמטיות.

מוגש ע"י לילך ליבנה,

תיכון "מור-מטרווסט" - רעננה.

תוכן העניינים:

עמוד:

תוכן:

1.....	הקדמה
2.....	מבוא
5.....	מבוא מתודולוגי:
	-האסלאם הרדיקלי:
	*תקשורת המסר התת מודע.
	*פסימיזם תרבותי.
	*אותנטיות.
	-הגדרות ומאפיינים.
10.....	הופעתה של החמאס בזירה הפוליטית:
	-רקע היסטורי:
	*האחים המוסלמים בפלסטין- ניצנים ראשונים
	*בין 1948 ל 1967.
	*האחים המוסלמים ברצועת עזה.
	*רוח נחושה בגוף שבור- אחמד אסמעיל חסן יאסין.
	*התגבשות הכוח האסלאמי 1967-1976.
	*פלנטה מקוללת.
	*הכשל הישראלי.
	- המבנה הארגוני של החמאס:
	*אלמוג הידון אלפלסטיניון.
	*אלמג'ד.
30.....	השקפת עולמה של חמאס:
	*הקשר לאחים המוסלמים.
	*היחס לג'יהאד.
	*תפיסתה החברתית של חמאס.
	*לאומיות.
	*מטרותיה ויעדיה של חמאס.
	*המדינה האסלאמית.
	*היחס לישראל וליהדות.
	*הבעיה הפלסטינית.
	*היחס לאש"ף.
36.....	האינתיפאדה:
	-הרקע והסיבות הכלליות לאינתיפאדה:
	*תפיסות פוליטיות.
	*מצוקות חברתיות
	*הערכת המצב הפוליטית.
	- האינתיפאדה והחברה הישראלית:
	*השסע האידיאולוגי.
	*בחינה צבאית.
	*התיישבות ותיירות.
	*ההשפעה על שוק העבודה.
	*היחס לחמאס.
	-האינתיפאדה והחברה הפלסטינאית:
	*דעות שונות.
	*בחינה כלכלית.
	*יתרונות האינתיפאדה לטענת הפלסטינאים.-
	-החמאס באינתיפאדה:
	*החמאס ואש"ף.
48.....	סוף דבר:
	*הלאומיות החילונית מול הפונדמנטליזם האסלאמי.
	*מלחמת אחים.
	*התפיסות ודו קיום כפוי.
	*מעבר לטרור מזוין.
	*סיכום אישי.
56.....	ביבליוגרפיה

הקדמה:

בסוף כיתה י נכנסה אלינו האחראית על עבודות הגמר עם הצעה מפתה- עשיית עבודה בנושא שמעניין אותנו בהיקף של 4-5 יחידות לימוד. מיד חשבתי שהצעה כזו אי אפשר לפספס. ישבתי וחשבתי על נושא המעניין אותי ומיד הגעתי לקטגוריה כללית- יחסי ערבים - יהודים. נושא זה החל להיות רגיש במיוחד עבורי באותה התקופה עקב הריגתו של בן דודי ז"ל במאורעות פתיחת המנהרה בקבר יוסף. הרגשתי רצון לחקור ולהבין מדוע אנחנו כה שנואים על- ידם עד כדי כך שהם מסוגלים לעמוד פנים מול פנים עם אדם חף מפשע ותמים ולירות בו.

לאחר מכן הגיע שלב ההתמקדות, הייתי צריכה לבחור בנושא ספציפי מתוך הקטגוריה הרחבה. החלטתי שאם אני חוקרת משהו, זה צריך להיות משהו שאני שומעת עליו אבל לא באמת מבינה. החלטתי שהעבודה שלי תעסוק בתנועת החמאס- תנועה שמבצעת פיגועים רבים וששמה עולה רבות. לאחר מכן הייתי צריכה לבחור בשאלת המחקר והדבר שעניין אותי הכי הרבה היה אם החמאס פתוח לרעיונות שונים ומוכן לשנות את עקרונותיו בהתאם לזמן ולמקום וכך נולדה שאלת המחקר שלי : בין דוגמטיזם אידיאולוגי לפרגמטיות. נכון, מילים אלה נראות די "מפוצצות" לנערה בגילי אך מאחוריהן מסתתרת משמעות חשובה ביותר.

סיבה נוספת לבחירת נושא זה היא העובדה שאני חושבת שאם יחנכו אותנו- הילדים מגיל צעיר להכיר ולקבל את השונה מאיתנו במקום להגיד לנו שהערבים הם לא טובים ושצריך להיזהר מהם, ואת הערבים יחנכו מגיל צעיר בצורה דומה נוכל להגיע להבנה ולתקשורת וחכמים ממני אמרו:

"אל תעשה לרעך מה ששנוא עליך."

בעבודה זו סייעו לי רבים וברצוני לנצל במה זו כדי להודות להם. ראשית, ברצוני להודות למאיר חטינה, מאוניברסיטת ת"א ששימש לי כמנחה ושתמך ועזר בכל שעה שנזקקתי לו. שנית, ברצוני להודות לצוות המורים בביה"ס- על שהקדיש לו מזמנו כשנזקקתי לכך תמך והבין, לצוות הספרניות שהסכימו לעזור לי ולעמוד לצדי בכל שעה ובמיוחד לחסידה, מלוות עבודות הגמר שנתנה לי זריקת מרץ ועידוד קטנה בכל פעם שהייתי על סף ייאוש ושתמכה בי לאורך כל הדרך.

ולא נותר לי עוד לכתוב דבר חוץ מ:

קריאה נעימה.

מבוא:

האיסלאם הרדיקלי בשטחים הגיע לכלל הבשלה רעיונית וארגונית בשלהי שנות ה-70 וראשית שנות ה-80, עם הופעתן של קבוצות הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני והשתלבותן במאבק המזוין נגד ישראל. אולם, יסודותיו ההיסטוריים הונחו כבר במחצית השנייה של שנות ה-60, בצל התבוסה המוחצת שנחלו צבאות ערב מידי ישראל ב-1967 ואשר חוללה תפנית חדה בגישתו של העם לשינוי בסדר העדיפויות של האיסלאם הרדיקלי, אשר ניתן מאוחר יותר מפי מוחמד עבד אל סלאם פראג', מי שנחשב לאידיאולוג הראשי של תנועת הג'יהאד במצרים.

" יש הסבורים כי צריך להתרכז כיום ביעד של שחרור ירושלים, אך עלינו להבין כי למלחמה כנגד האויב הקרוב יש זכות קדימה על פני מלחמה באויב הרחוק, זוהי המצווה העליונה אשר לשמה על המוסלמים לתת את זעתם ולשפוך את דמם."

ההסבר למצב התרדמה בו היה נתון האיסלאם הרדיקלי בשטחים בשנות ה-70, קשור בשתי התפתחויות חשובות שחלו אותה עת בזירה הפלסטינית:

(א) התגבשות התנועה הלאומית הפלסטינית שחרטה על דגלה את סמל המאבק המזוין נגד ישראל והצליחה לסחוף לשורותיה רבים מפעילי התנועה האסלאמית, עליית קרנו של אש"פ במישור הבין ערבי והבינלאומי.

(ב) התחזקות מעמדה של תנועת "האחים המוסלמים" בשטחים. היחס הסובלני מצד ירדן ומדינות המפרץ אפשרו ל"אחים המוסלמים" להרחיב את פעולותיהם לכל תחומי החיים.

משלהי שנות ה-70 ואילך, שורה של תהליכים ומגמות, הן בזירה הפלסטינית, והן בזירה האזורית, חברו יחד להאצת התגבשותו של הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני ומייצג האיסלאם הרדיקלי בשטחים:

1. כישלונן של האסטרטגיות השונות לשחרור העם הפלסטיני מעול הכיבוש הישראלי ומימוש זכויותיו הלאומיות.

2. התחייה הדתית שפקדה את העולם הערבי מוסלמי ואשר הצביעה יותר מכל על אופיו האוניברסלי של האיסלאם ומרכזיותו בחיי העמים המוסלמים.

3. הפיצול הפנימי בתוך העולם הערבי והפילוג בשורות אש"פ בעקבות מלחמת לבנון.

4. עמדתם הפסיבית של ה"אחים המוסלמים" בסוגיית המאבק המזוין נגד ישראל.

5. הכיבוש הישראלי הממושך שהחריף את תחושת המרירות וההתנגדות בקרב תושבי השטחים.

כל הקבוצות הרדיקליות, מאוחדות בשאיפה לכוון מדינה אסלאמית גדולה, אבל הן נבדלות זו מזו בתפיסת הדרך להגשמת המטרה הסופית.

תנועת החמאס היא גלגול פלסטיני ייחודי של תנועת "האחים המוסלמים" - הדגשת הרדיפה ההיסטורית של הנוכחות האסלאמית בפלסטין היא מרכיב מרכזי בתורת החמאס. איש נכה היה לאביה מולידיה של תנועת החמאס-אחמד אסמעיל חסן יאסין, עם חלוף השנים נתגלו ביאסין אותן תכונות, שבזכותן נעשה למנהיג הבלתי מעורער של הכוח האסלאמי החדש. בעזרת עורמה, כושר הישרדות, אכזריות ודבקות במטרה, לאט ובהתמדה בנה לו רשת פעילים, בנה תשתית ארגונית ובבוא הזמן נתן את האות:

תנועת ההתנגדות האסלאמית: חמאס,

הגיחה לעולם!

החמאס היא תנועה בעלת שורשים היסטוריים ארוכים ומה שמאפיין אותה הוא שהיא תנועה אותנטית מתוך השטחים.

במישור ההצהרתי- מצהירה חמאס על המטרה שחרטה על דגלה- הקמת מדינה אסלאמית בפלסטין מן הים עד הנהר. הופעתה של חמאס בזירה הפוליטית איימה לערער את ההגמוניה של אש"פ כנציג הבלעדי של הלאומיות הפלסטינית.

כמה חודשים לאחר ההכרזה על ייסוד החמאס טפחה המציאות על פניה של התנועה הלאומית. בתוך שנה וחצי עלה בידי חמאס לצמצם פער של 20 שנה ולהיפך לכוח השני בעוצמתו ברחוב הפלסטיני.

שתי התנועות נעשו ליריבות מרות, בין שני המחנות חוצץ קו מחלוקת בסיסי. האידיאולוגיה של אש"ף היא חילונית והמאבק עם ישראל נתפס על ידו כסכסוך לאומי בעל מאפיינים טריטוריאליים. בעוד החמאס, השיך לזרם הפונדמנטליסטי, רואה את הסכסוך כמלחמת דתות והוא דבק במלחמת מצווה נגד היהודים והיהדות ודחיית כל תהליך מדיני עד לניצחוננו המוחלט של האיסלאם, אין פתרון לבעיה הפלסטינית אלא בחיסול הישות הציונית והקמת מדינה אסלאמית תחתיה. האינתיפאדה חידדה את היריבות בין שני הזרמים. בהדרגה, וככל שצברה כוח והשפעה, החלה החמאס להופיע כישות עצמאית בזירה הפוליטית. באותה עת כבר הצליחה חמאס לבסס את אחיזתה בשטח ולהטיל את מרותה על האוכלוסייה על ידי ציון ימי שביתה משלה. קלטות תעמולה של חמאס הופצו בכל רחבי הרצועה והגדה. משהתברר היקף הצלחתה פתח אש"ף במאבק גלוי.

במהלך קיץ 1988 קראה המפקדה הלאומית לחמאס פעמים אחדות לקיים את האחדות במסגרת הפלסטינית, את תשובתה נתנה ב-15 באוגוסט בפרסמה את האמנה שלה. משמעות פרסום האמנה הייתה קביעת תיחום רעיוני וטקטי בין חמאס לאש"ף, והוא סימן את קו פרשת המים בין שתי התנועות. ע"י כך חמאס בעצם הבטיחו את כך שיוכלו לפעול לבד וללא קשר לאש"ף. היחסים בין שתי התנועות התחדדו מרגע שהחלו לנוע גלגלי התהליך המדיני. ב-14 במאי 1989 הציגה ממשלת יצחק שמיר תכנית לפתרון הסכסוך הישראלי פלסטיני. התכנית כללה בחירות בשטחים לקביעת נציגות פלסטינית שתישא ותיתן עם ישראל על הסדר לכינון אוטונומיה בשטחים על בסיס הסכמי קמפ דייוויד. בתגובה על הצעה זו פרסמה חמאס כרוז שבו נקראת הנהגת אש"ף לערוך חשבון נפש מדיני ולאמץ את דרך החמאס.

בסוף ינואר 1990 זכתה חמאס בניצחון גדול בבחירות לאגודת המהנדסים ברצועת עזה. למרות שזכייה זו יצרה ריבים רבים חמאס לא הייתה מוכנה לוותר על האידיאולוגיה שלה. ב-15 במאי נחתם הסכם בין תנועת חמאס לפתח:

1. שתי התנועות מכירות בחופש פעולה הדדי מלא.
2. שתי התנועות מכריזות על פתיחת דף חדש ביחסיהן.
3. מוסכם על שתי התנועות כי יש לשמור על קדושת המסגדים, לא לעשות שימוש בבימות הדרשנים לצורכי הסתה כנגד אחד מן הצדדים.
4. פעילי שתי התנועות מתחייבות לשגר מכתב המלצה לראשי התנועה שנושאו הוא ההכרח לפתור את בעיית היריבויות בכלא. אך כל ההסכם נעשה ללא ויתור על עקרונות חמאס.

בעקבות האינתיפאדה נאלצה ישראל לקיים שיחות והסכמי שלום עם אש"ף לפתרון המצב, אך החמאס הוציאה כרוז שאסר על הסכמי שלום וניסה להרוס אותם. בחודשים שלאחר ועידת מדריד, בין נובמבר 1991 לינואר 1992 הידרדרו יחסי חמאס-פת"ח לשפל המדרגה ופרצו ביניהם אירועי דמים רבים. בסוף מאי אותה שנה, עמדה עזה על סף מלחמת אזרחים בין שני המחנות. לבסוף, קוימה ביניהם פגישה והחליטו להפסיק את המריבות ולהתאחד שוב כבעבר, אך גם זה לא הביא לרגיעה. החשש מפני טרפוד התהליך המדיני בידי סרבני השלום יצר ברית אינטרסים משונה. בין ישראל לאש"ף וביחד ניסו שני הצדדים לפעול לדיכוי פעולות החמאס. לאחר חתימת הסכמי אוסלו בשנת 1993, יש איום מצד ישראל ומצד אש"ף על מפעלה של החמאס והחמאס צריך להתאים את עצמו למציאות בחדשה שנוצרה. כיצד?

בין דוגמטיזם אידיאולוגי לפרגמטיות.

המסקנות הצפויות:

- 1) חמאס משנה את תפיסת עולמה ויחסה לתהליך השלום עקב המתרחש והבנה שזאת תהיה הדרך היחידה להישרדותה.
- 2) החמאס מתחזקת בקרב האוכלוסייה הפלסטינית.
- 3) החמאס משנה את המבנה הארגוני שלה.
- 4) החמאס חותמת על הסכמי פנים עם תנועות פלסטיניות שונות.

מבוא מתודולוגי:

האסלאם הרדיקלי:

תנועת חמאס היא גלגול פלסטיני ייחודי של תנועת האחים המוסלמים, שנוסדה במצרים ב-1928. את התנועה הקים חסן אלבנא, על רקע המשבר הכלכלי שפקד את מצרים בסוף שנות העשרים. אלבנא, בן למשפחה מסורתית, ניהל אורח חיים צנוע והטיף לחזרה לשורשים ולהחלת חוקי האסלאם בחיי הפרט והכלל. אבל עיקר מאבקו כוון להשגת עצמאות מידי הכובש הבריטי. ב-1949 נרצח בקהיר, ככל הנראה בידי סוכני הממשלה המצרית.

דור ההמשך של אלבנא התגבש בשנות החמישים והשישים, וצבר עוצמה רבה בשנות השבעים. אלה היו צעירים משכילים, בני המעמד הבינוני העירוני, שנלכדו בין המודרנה למסורתיות ושאפו לשנות את הסדר הקיים. המשטר הנאצריסטי רדף אותם עד חורמה, והשקפת עולמם עוצבה ברובה בבתי הכלא. הרדיקלים הללו בחרו בנתיב מיליטנטי חדש: הם הפכו את ה"ג'יהאד מבית", דהיינו, המלחמה בשליטים הערביים " הכופרים", ליעד ראשון במעלה.

נקודת המוצא של הפונדמנטליסטים, כפי שמציין ההיסטוריון עמנואל סיון היא ייאוש עמוק לנוכח מה שהם רואים כשקיעת האסלאם במאה ה-20, שקיעה שהחלה אחרי תור הזהב של מוחמד וארבעת הח'ליפים הראשונים "ישרי הדרך", והגיעה לשיאה עם ביטול הח'ליפות העות'מאנית ב-1924. לפי תפיסתם מצויה החברה המוסלמית במצב של "ג'היליה חדשה"¹. שורש ההתפוררות נעוץ במפגש עם המערב, שהביא על המוסלמים את הגדול באויביהם: המודרניות.

המודרניות, בעיני הקנאים, היא אם כל הרעות החולות שהצמיח המערב-הפריצות, המתירנות, החומרנות, המפלגתיות, הסוציאליזם והלאומיות. חטאה הגדול הוא שהעמידה את האדם במרכז, והחילה על המציאות את שלטון השכל. ערכיה החילוניים עומדים בסתירה גמורה לתפיסה הקובעת שגורלו של האדם נתון בידי אללה.

המלחמה היא איפה מלחמת תרבויות. הרדיקלים החדשים הכריזו על מאבק חסר פשרות בכל מה שנודף ממנו ריח מערבי, ובכלל זה האידיאולוגיות "המיובאות", המאיימות לפורר את אחדותו של העולם המוסלמי. בראשן עומד הקומוניזם הכופר, שנוא נפשם של הרדיקלים. שנייה לקומוניזם בסולם המיאוס היא הלאומיות-הפאן ערבית והטריטוריאלית כאחת- שאף היא רעיון חילוני מובהק.

במקום לנסות ולפשר בין ערכי המערב למורשת האסלאמית, מציעים הרדיקלים מילון מונחים חלופי. במדינה אסלאמית אין מקום לדמוקרטיה, משום שהשליט אינו נבחר בידי הרוב, אלא שואב את סמכותו מידי אללה. המושג של זכויות האזרח הוא ריק מתוכן, משום שחובת המדינה להשליט את השריעה באמצעי כפייה: סובלנות כלפי מיעוטים דתיים, המתקיימים במרחב המחיה האסלאמי, היא סובלנות כלפי בני חסות,

¹ תקופת הבערות שלפני הופעת האסלאם.

שמוענקות להם זכויות בחסד, האסלאם הוא מקור התבונה והמדע, ובקוראן הקדוש יש את התשובות לכול.

ההתרפקות על העבר אין פירושה שהפונדמנטליסטים שואפים לחזור לאותם ימי זוהר קדמוניים, אלא שהם רואים בהם מקור השראה. יעדם הוא לבנות חברה הנוהגת על-פי הנורמות והערכים האסלאמיים. עם כל התנגדותם לחידושים, הם מגלים מידה רבה של גמישות ופשרנות בהתמודדותם עם אילוצי המציאות המודרנית. לשם כך חידשו את עיקרון ה"ג'יהאד"², שנאסר באסלאם הסוני מאז המאה העשירית. עיקרון זה מאפשר להם לגשר בין ציווי האמונה לצורכי היומיום. הפרגמטיזם הוא אחד המאפיינים הבולטים של תנועת האסלאם הרדיקלי.

הרדיקליזם החדש שאב את השראתו מזרם שהיה קיים במסורת האסלאמית כזרם מיעוט. בשנות החמישים אימץ סייד קוטב, האידיאולוג של הרדיקלים החדשים, את תורתו של אבן תימיה, הוגה דעות שמרני מימי הביניים-תורה הגורסת פרשנות מילולית של הכתובים ושוללת בתוקף כל חידוש בדת. על יסוד תורתו פיתח קוטב את הרעיון החדשני של הזכות למרוד בשליט, אפילו הוא מוסלמי. שליט כופר הוא מושא לג'יהאד ויש לפעול להפלתו בכוח. מעיקרון זה שאבו לגיטימציה קבוצות מהפכניות כגון "הג'יהאד האסלאמי", שהתנקש בחיי הנשיא סאדאת ב-1981.

כל הקבוצות הרדיקליות, מאוחדות בשאיפה לכוון מדינה אסלאמית גדולה, אבל הן נבדלות זו מזו בתפיסת הדרכים להגשמת המטרה הסופית. ניתן למקם אותן על-פי רצף של דרכי פעולה, הנע בין הגירה-פרישה והתבדלות מן החברה ה"כופרת", דרך "דעוה"-הכשרת לבבות, ועד ל"ג'יהאד"-שימוש באלימות. המעבר משלב אחד למשנהו מותנה בתחושת החירום של הקבוצה, אבל הוא אינו מחייב נטישה של דרך אחת לטובת האחרת. במקרים רבים הוביל הנתבי האסלאמי משלב החינוך אל האלימות המהפכנית: הצעירים קצרי הרוח, שהתייאשו משינוי החברה בדרך נועם, פנו למאבק אלים. אבל על פי רוב, כמו במקרה של חמאס, נמשכה הכשרת הלבבות לצד פעילות הטרור.

תקשורת: המסר התת-מודע:

אחת התמורות האיכותיות שחלו במרוצת שנות השישים בטיבם של האתגרים שהוצגו לאסלאם היתה אכן הבולטות הגוברת של החילוניות שממילא. תהליך מעמקים זה פעל כבר במזרח התיכון זה שנים, בלא זיקת מישרין לתודעתם של בני האזור, עם שהוא גורר אותם לאדישות בפועל לנושאי דת ולהתמקדות בחומרנות ובבקשת סיפוק לאלתר. כאמצעי לכל אלה שימש פולחן הצמיחה הכלכלית. הערכים ההדוניסטיים והמטריאליסטיים חילחלו אל התרבות העממית במיצועה של התקשורת האלקטרונית, שיעילותה בחברות אנאלפבתיות בחלקן הגדול היתה גדולה בהרבה משל אמצעי ההפצה בימים עברו (כגון ספרות, עיתונאות ותיאטרון).

הדאגה לנוכח התפשטות התקשורת האלקטרונית על המסר שלה המתגנב אל התת-מודע עדיין לא לבשה בשנות השישים אותם ממדים של אובססיה ממש כפי שנעשה הדבר בשנות השבעים, עם התפשטות הטלוויזיה בצבעים. אף-על-פי-כן רגישותם של הרדיקלים לסכנה זו

² פסיקה עצמאית בענייני הלכה.

ניכרה היטב: הרדיקלים סברו כי, " הרדיו והטלוויזיה "- על צורות האמנות והבידור שהם מטפחים ומפיצים- " מקדשים מלחמה עד חורמה על דתנו".

אחד ההסברים שהציעו הרדיקלים לתבוסת 1967 היה שהתקשורת השחיטה את מוסרה של החברה. עצם המושג "בידור" סימל בעיני הרדיקלים את טיבה של הסכנה החדשה: " את יהבנו השלכנו על אמנות הבידור וכאשר פרצה המלחמה נבלע קולה של הדת בשאונם של זמרים".
ב-1971 הציב ראש התחיה המוסלמית כיעד ראשי לתנועתו " להעביר את השליטה על אמצעי התקשורת לידיהם של הוגים אסלאמים נאמנים כדי שגורמים חסרי זיקה לאסלאם הטהור לא יוכלו למלא שם תפקיד מנחה כלשהו. אסור שתהה דריסת- רגל בארצנו לכלי תקשורת שאינם בידי המדינה, בין שהם פנימיים או חיצוניים. שאם לא כן לא תוכל עדת המאמינים להשתחרר מאותה קלות- ראש, אשר בעטיה אבדו לה התהילה, הכבוד, התוקף המוסרי והדתיות".

הרדיקלים למדו את הלקח: שליטת המדינה בתקשורת היא מכשיר שלטוני אדיר ויש לשמור עליו בתור שכזה. אלא שזהות השולטים חייבת להשתנות. לא היה אפשר עוד לחזור לאותה אוטונומיה של החברה (שבה פעל האסלאם) מפני המדינה, וזאת בשל אמצעי השליטה והפיקוח הטכנולוגיים שמפעילה עתה המדינה. לפיכך אין הרדיקלים מגיבים על האתגר של המדינה הלאומית הכל יכולה בקריאה לפרוליום. אין הם דוחים גם את התקשורת עצמה, מה שמטריד את מנוחתם הוא המסר של תקשורת ההמונים ועל- כן יש להבטיח פיקוח אסלאמי הדוק עליהם.

פסימיזם תרבותי:

הציביליזציה המוסלמית, שכבר נחלשה מאוד בעידן הקולוניזציה ובמאות שנות השקיעה התרבותית שקדמו לו, ספגה אפוא סדרת מהלומות כבדות מידי מדינת הלאום המליטריסטית החדשה. שאלת הירידה התרבותית הטרידה מאז ומעולם את האסלאם, בדומה לתרבויות קלסיציסטיות³ אחרות, ואולי אף יותר מהן, מאחר שמיסדה של דת זו, מוחמד, הוכתר בתואר " חותם הנביאים", שיאה של כל התגלות אלוהית לאדם (דבר שהיה לאחד מעיקרי האמונה המוסלמית). כל שבא לאחר מוחמד היה בו משום אנטי- קלימקס. במובן- מה טמונים שורשיה של הפסימיות המאפיינת את האסלאם במשבר שהיה כרוך עם עלייתה של שושלת בני אומיה(660), מאחר שהללו נראו בעיני יריביהם כקץ תור הזהב של "ארבעת הח'ליפים ישרי הדרך". קו אופי זה נתחדד והלך עם התפוררותה של האימפריה האסלאמית למדינות ירושה.

רוח הרפאים של השקיעה והניוון החלה רודפת את האסלאם בעוצמת יתר למן ראשית מפגשו המודרני עם המערב. המאה העשרים פגעה קשות הדימוי העצמי המוסלמי. ציביליזציה שראתה את עצמה מטבע ברייתה כמי שנועדה להנהיג תבל ומלואה ספגה מהלומות חוזרות ונשנות מידי הכופרים. היה עליה להודות, כי הללו נותנים מעתה את הטון בכל תחומי הפעילות האנושית.מכאן תחושת ההחמצה ואי- ההתאמה המלווה את האסלאם בעולם המודרני המביך.

³ מופנות לעבר

ה"אחים המוסלמים" מהנוסח הישן היו מנושאים של תחושת השכול והכשלון. האבחנה שהציעו נוטלת את תיאורית השקיעה ומוליכה אותה כמה צעדים נוספים, עם שהיא עוברת אגב כך קו תחום קריטי: אין זו עוד שאלה של שלב ירידה נוסף סתם, האסלאם- בעיקר תחת המדינה הצבאית החדשה- מצוי במצב של ג'אהיליה. המחזוריות ההיסטורית כמו הביאה אותו לנקודה שממנה החל, למצבו של חצי האי ערב האלילי טרם הופעתו של מוחמד(622). האליטות- ושאר סרסורי המודרניות- אשר המיטו עליו נסיגה הרת שואה זאת חטפו אפוא את החמור בחטאים: השתמדות. לשמד זה שותפים אף כל מי שסיגלו לעצמם את המיתוס המודרני או השלימו עמו בליית ברירה.

אותנטיות:

האסלאם בגרסתם של הרדיקלים שקוע אמנם בפסימיות תרבותית, אך הוא אקטיביסטי במובהק, עסוק הוא בפוליטיקה- וליתר דיוק, בחזרתו של האסלאם לפוליטיקה- לא פחות מאשר בבעיות חברתיות ומוסריות. גישתו תוקפנית ודבקה בזהות המקורית ולא עוד מתגוננת ואפולוגטית. לבקשת האותנטיות נודעו כמה השלכות מוחשיות לגבי החברה המוסלמית העתידית שתבנה על הריסות ההווה. אולם חשיבותה העיקרית טמונה בקביעת קווים מנחים ברורים שיישומם הספציפי יכול להשתנות בהתאם למקום ולזמן. האותנטיות כאמת- מידה עליונה אין משמעה חיקוי עיוור של דגמי העבר. האתגרים המודרניים הם כה מורכבים ומהפכניים, שכל שיכול אדם לחפש בעבר האסלאמי הוא בעיקר השראה, דהינו, מערכת ערכי יסוד וכללי התנהגות שלא נס ליחס.

הגדרות ומאפיינים:

"האחים המוסלמים"- תנועה אסלאמית פוליטית, שנוסדה במצרים ב-1929- וכוננה סניפים בקרב הציבור הפלסטיני. פעילי התנועה הם שייסדו את אגודת "המוג'מע האסלאמי" בעזה, וממנה צמחה מחתרת "חמאס", בראשות השיח' אחמד יאסין.

"הג'יהאד האסלאמי"- לפחות שלוש קבוצות שונות בשטחים משתמשות בכינוי זה, המציין את האגף הקנאי הקיצוני, הדוגל בטרור במחנה הפלסטיני.

"הוועדה המשותפת"- מוסד התיאום העליון בין ירדן ואש"ף.

"החזית הדמוקרטית"- ארגונו של נאיף חואתמה, שפעילו בשטחים, כמו האחים לבדי, ג'מאל זקות ואחמד ג'בר, שיחקו תפקיד מרכזי בפיתוח האינתיפאדה. הארגון הוקם ב-1969- עקב פילוג מ"החזית העממית".

"החזית העממית"- ארגונו של ג'ורג' חבש, המבטא עמדה מיליטנטית נוקשה בתוך אש"ף ודוגל בהסלמת האלימות בשטחים. "החזית" קמה מתוך "תנועת הלאומנים" שהנהיג ג'ורג' חבש משנות החמישים.

"פתח"- הארגון הראשי באש"ף ובשטחים, תחת מנהיגותו של יאסר ערפאת. בין היתר קשורה אליו תנועת ה"שביבה" של הנוער הפלסטיני ו"גושי הסטודנטים הלאומיים" באוניברסיטאות.

"הגזרה המערבית"- מנגנון חשאי בפת"ח, שניווט לאורך שנים את הפעילות הצבאית נגד ישראל, ואחראי לפיגועים נגד יעדים ישראלים.

"חזית ההצלה"- כינויה של מסגרת- גג, המאגדת את כל הסיעות הפלסטיניות, שנמצאו בזמן ההתקוממות מחוץ למוסדות אש"ף.

הופעתה של החמאס בזירה הפלסטינית.

רקע היסטורי:

תנועת החמאס היא גלגול פלסטיני ייחודי של תנועת האחים המוסלמים, שנוסדה במצריים ב-1928. את האחים המוסלמים הקים חסן אלבנא, על רקע המשבר הכלכלי שפקד את מצריים בסוף שנות העשרים. עד מהרה נהפכה התנועה לתנועת המונים והקימה סניפים ברחבי העולם הערבי. אלבנא, בן למשפחה מסורתית, ניהל אורח חיים צנוע והטיף לחזרה לשורשים ולהחלת חוקי האסלאם בחיי הפרט והכלל. ב-1949 נרצח בקהיר, ככל הנראה בידי סוכני הממשלה המצרית. מימי אלבנא שומרים האחים המוסלמים על מסורת של התארגנות חשאית. מאחר שבדרך כלל פעלו מחוץ לחוק, והיו מטרה לרדיפות השלטון, נזהרו שלא להופיע בשמם כתנועה. בשל התנגדותם לכל גילוי של מפלגתיות המפצלת את האומה המוסלמית, נקראו האחים בכל ארצות תפוצתם בשם "ג'מעיה"⁴ ולא מפלגה. מתקופת אלבנא הם מטפחים בעקשנות חלום רחוק על הקמת מדינה אסלאמית גדולה ומאוחדת, שבה תוחל ה"שריעה"⁵ ותחת כנפיה ישכנו המאמינים ובחסותם הכופרים. לפי תפיסתם, האסלאם הוא נצחי, וסופו לנצח ולכונן את שלטון אללה עלי אדמות. דור ההמשך של אלבנא התגבש בשנות החמישים והשישים, וצבר עוצמה בשנות השבעים. אלה היו צעירים משכילים, בני המעמד הבינוני העירוני, שנלכדו בין המודרנה למסורתיות ושאפו לשנות את הסדר הקיים. המשטר הנאצריסטי רדף אותם עד חורמה, והשקפת עולמם עוצבה ברובה בבתי הכלא.⁶ הרדיקלים הללו בחרו בנתיב מיליטנטי חדש: הם הפכו את ה"ג'יהאד מבית", דהיינו, המלחמה בשליטים הערביים "הכופרים", ליעד ראשון במעלה.

הערה:

האחים המוסלמים בפלסטין- ניצנים ראשונים:

"תנועת ההתנגדות האסלאמית", קובעת אמנת חמאס, " היא חוליה בשרשרת הג'יהאד מול הכיבוש הציוני, הנמשכת מאז ההתקוממות של החלל עז אלדין אלקסאם ואחיו הלוחמים בני האחים המוסלמים בשנת 1936, דרך הג'יהאד של הפלסטינים ושל האחים המוסלמים במלחמת 1948, ופעולות הג'יהאד של האחים מ-1968 ואילך." הדגשת הרצף ההיסטורי של הנוכחות האסלאמית בפלסטין היא מרכיב מרכזי בתורת חמאס. רעיון ההמשכיות מעגן את התנועה במסורת ארוכת ימים ומעניק בסיס מוסרי למאבקה עם אש"ף על הבכורה בזירה הלאומית.

שני אישים, שפעלו בשנות השלושים של המאה, סללו את הנתיב בו הלך האסלאם הרדיקלי הפלסטיני: המופתי של ירושלים, חאג' אמין אלחוסני, ואיש הדת הסורי, עז אלדין אלקסאם. המופתי היה מחזר בלתי נלאה של האחים המוסלמים עוד מימיה הראשונים של התנועה. בראשית שנות השלושים ביקר פעמים אחדות במצרים, נפגש עם חסן אלבנא וביקש את סיועו במאבק לשחרור פלסטין. מאז, וגם לאחר יציאתולגלות, נשמרו קשריו עם האחים.

⁴ אגודה.

⁵ ההלכה המוסלמית.

⁶ ראה מבוא מתודולוגי- הגדרות ומאפיינים.

כשייסד חסן אלבנא את תנועתו, הציב לה שני יעדים עיקריים: שחרור המולדת המצרית מעול שלטון זר, הבריטים, והקמת מדינת הלכה אסלאמית. עניינו של אלבנא בירושלים היה משני בלבד. רק ב-1935 חל מפנה של ממש ביחסם של האחים לנושא הפלסטיני. עם פרוץ המרד הערבי הוקמה במצרים "הוועדה המרכזית לסיוע לפלסטין", ובראשה עמד חסן אלבנא בעצמו. בהשראת האחים המוסלמים הוקמו בכל האוניברסיטאות במצרים ועדי סטודנטים, שפעלו כגופי תעמולה בשירות העניין הפלסטיני. זמן קצר לאחר שהחלה השביתה הערבית הגדולה, שציינה את פרוץ המרד, שלח חסן אלבנא מברק תמיכה למופתי הירושלמי, ובו נאמר כי האחים המוסלמים עומדים לימין הפלסטינים במאבקם. ב-1937 אף השתתפו מתנדבים, חברי האחים המוסלמים, בפשיטות המזוינות של כוחות המרי הערביים. בתום מלחמת העולם השנייה יצאו שליחים מטעם האחים המוסלמים לפלסטין להפיץ את תורתו של חסן אלבנא, ולאמן חבורות צעירים מקרב קבוצות הצופים הפלסטיניים.

ב-1946 נוסד בירושלים הסניף הראשון של האחים המוסלמים בפלסטין. בראשו עמד סעיד רמדאן, ועם חבריו הראשונים נמנה ג'מאל אלחוסניני, סגן נשיא הוועד הערבי העליון וממלא מקומו של המופתי, וכן שיח' חאמד ביתאוי לימים מראשי חמאס בגדה. באותה שנה נוסדו סניפים של האחים גם ביפו, בלוד, בחיפה, בשכם ובטולכרם.

בין 1948 ל-1967:-

ההלם של "שואת" 1948 גרם להרחבת שורותיהם של האחים המוסלמים בפלסטין. בשנות החמישים צצו סניפים חדשים של האחים בכל רחבי הגדה המערבית. מ-1954 ועד אמצע שנות השישים עמד בראש התנועה המפקח הכללי, עבד אלרחמאן ח'ליפה, שישב בעמאן. כפי שהראה אמנון כהן בספרו,⁷ אף על פי ששמרו על זיקה הדוקה לתנועת האם במצרים, היו האחים בגדה תנועה שמרנית וממוסדת בהשוואה לדגם המצרי. בניגוד לשאר המפלגות בגדה המערבית, הותר לאחים המוסלמים לפעול בגלוי, ואף היה להם ייצוג בפרלמנט הירדני. עד לאמצע שנות השמונים היו האחים מה שמקובל לכנות "אופוזיציה לויאלית" למלך. יחסיהם עם המשטר התאפיינו בסימביוזה: מצד אחד נחשבו לבני בריתו של המלך ותמכו בו במאבק נגד הנאצריזם, הבעת', ובעיקר הקומוניזם, שהם הציגוהו ככופר וכאויב האסלאם. מצד שני ביקרו האחים בחריפות את קשריה של ירדן עם המערב, תבעו להחיל במדינה את חוקי השריעה, ותקפו את שחיתותה המוסרית של החברה הירדנית.

המשטר ההאשמי הטיל על האחים פיקוח צמוד באמצעות שירותי הביטחון שלו, שסוכניהם הושתלו בסניפי התנועה. מעוזיהם של האחים היו בריכוזי אוכלוסייה מסורתית, שלא עברה תהליכי מודרניזציה. בניגוד לתנועה המצרית, התנועה בגדה הייתה מוקד של סוחרים ובעלי רכוש עירוניים, אנשי המעמד הבינוני, שהתחככו בצמרת השלטון. רק מיעוטם של החברים בא מקרב בעלי המקצועות חופשיים, פקידי ממשלה, מורים

⁷ אמנון כהן, "מפלגות בגדה המערבית בתקופת השלטון הירדני (1948-1967)", ירושלים, תש"ם.

וסטודנטים. לעומת זאת, בלטה בהנהלות הסניפים נוכחותם של בני משפחות נכבדים ושל ראשי הממסד הדתי בגדה.

מן ההתארגנות המקומית בגדה, כפי שציין אמנון כהן, נעדר מאפיין בולט נוסף של האחים המוסלמים- הפעילות הקהילתית. מספר החברים בתנועה היה נזיל: עד 1967 הוא נע בין 700 ל 1000- איש. עם זאת, תרמו האחים בגדה תרומה ייחודית לגיבוש הלאומיות הפלסטינית. הם התנגדו לסיפוחה של הגדה המערבית לירדן ב-1950. בשעה שבאחים במצרים התרכזו במאבק בכפירה מבית, העמידו האחים בגדה את הג'יהאד לשיחרור האדמות בראש סדר הקדימויות. הם תמכו בפאן ערביות מתוך הכרה כי רק מאמץ ערבי משותף יביא לשיחרור פלסטין, זאת אף שתורתם הרשמית שללה מכול וכול את הלאומיות. משנכזבו מן התמיכה הערבית, יצאו בקריאה לפלסטינים להתארגן בכוחות עצמם ולהקים צבא להחזרת חיפה ויפו. פטריוטיזם מקומי זה התגבש מחדש באמצע שנות השמונים, ואומץ בידי האחים המוסלמים עם פרוץ האינתיפאדה.

האחים המוסלמים ברצועת עזה:

מסלול התפתחותה של תנועת האחים המוסלמים ברצועת עזה היה שונה לחלוטין מזה של התנועה בגדה המערבית. למעט תקופה קצרה, פעלה התנועה העזתית מאז הקמתה בתנאי מחתרת. עד לכיבוש הישראלי ב-1967- הייתה קשורה בטבורה לתנועת האם במצרים, ובמקביל נחשפה לתנודות ביחסו של המשטר לאחים המוסלמים. בסיס הכוח החברתי שלה היה הפליטים, בני מעמד המקופחים, המושפלים וחסרי הכול. בסוף שנות השבעים הצמיח מוקד המצוקה הזה הרם אסלאמי אלים, שהיה זרז לאינתיפאדה.

הסניפים הראשונים ברצועת עזה הוקמו בתום מלחמת 1948. בעקבות השתתפותם במערכה לשיחרור פלסטין גאתה האהדה לאחים המוסלמים, ומתגייסים רבים הצטרפו לשורות התנועה. ב-1949- פתחו האחים בסדרת פעולות אלימות, שנועדו למחות על חוזה שביתת הנשק הישראלי- מצרי. התנועה הוצאה אל מחוץ לחוק בפעם הראשונה, והאחים בעזה ירדו למחתרת. מהפכת 1952 בישרה כמדומה עידן אחר. השליט החדש, גמאל עבד אלנאצר, ניסה לקרב אליו את האחים והתיר למשלחות ממצרים לבקר ברצועת עזה. שליחים אלה תרמו למיסוד הקשרים בין התנועה להנהגת האחים במצרים. משרדי האחים בעזה נפתחו מחדש, וסניפים חדשים צצו בכל רחבי הרצועה. ב-1954- כבר היו לתנועה 11 סניפים, ובהם נרשמו כ-1000 חברים, מרביתם תלמידים ממחנות הפליטים ברצועה.

ב-1955- התנגדו האחים המוסלמים לתכנית ליישוב הפליטים הפלסטיניים בחצי האי סיני. במהלך הכיבוש הישראלי, ב-1956-1957, נטלו האחים חלק בפעילות צבאית נגד כוחות צה"ל ברצועה והקימו את " חזית ההתנגדות העממית". פעילותם האלימה יצרה עימות חריף בינם לבין המפלגה הקומוניסטית, שדגלה בהתנגדות פסיבית, כגון יציאה להפגנות ושביתות שבת.

גל הדיכוי, ובמקביל עלייתן של התנועות הלאומיות הערביות, גרמו להיחלשותם של האחים המוסלמים. מסוף שנות החמישים ואילך עבר על תנועת האחים המוסלמים תהליך של שיעה ממושכת. באמצע שנות השישים כמעט חדלה התנועה ברצועת עזה להתקיים. הקומוניסטים היו אז בשיא כוחם, ורבים מפעילי האחים עקרו למדינות המפרץ. שרידי

האחים, בראשותו של ריאד זענון, התרכזו בהפצת הדעות במחנות המרכז של הרצועה-שאטי, אלבוריג', ג'בליה. ב-1965 עבר זענון לכווית והצטרף לארגון הפת"ח. את מקומו כראש התנועה תפס אסמעיל אלח'אלדי. באותה שנה חשפו שירותי הביטחון במצריים את המחתרת שהקים סייד קוטב, והשלטון שב להכות באחים המוסלמים. פעילות האחים בעזה שותקה כמעט לחלוטין. בשנת 1968 עזב אסמעיל אלח'אלדי את הרצועה, והותיר אחריו תנועה על סף התפוררות. נציגי האחים במחנות המרכז התכנסו לישיבה דחופה, ובחרו מנהיג חדש לתנועה. זה היה שיח' אחמד יאסין, לימים מייסדה של תנועת חמאס.

רוח נחושה בגוף שבור- אחמד אסמעיל חסן יאסין:

איש נכה, משותק מצווארו ומטה ומרותק לכיסא גלגלים היה לאביה מולידה של תנועת חמאס. אחמד אסמעיל חסן יאסין, לשעבר מורה בבית ספר יסודי בעזה, לא היה פוסק הלכה גדול ולא כתב משנה דתית חשובה. אבל בכוח אישיותו הפך לדמות הדתית הבולטת ביותר ברצועה. בחלוף השנים נתגלו ביאסין אותן תכונות, שבזכותן נעשה למנהיג הבלתי מעורער של הכוח האסלאמי החדש: עורמה, כושר הישרדות, אכזריות ודבקות במטרה. לאט ובהתמדה טווה לו רשת פעילים, בנה תשתית ארגונית, ובבוא הזמן נתן את האות: תנועת ההתנגדות האסלאמית הגיחה לאוויר העולם. שיח' יאסין נולד ב-1936 בכפר אלג'ורה שליד אשקלון. הביוגרפיה שכתב עדואן, איש חמאס, מלווה את יאסין מרגע הולדתו ועד למעצרו ב-1989. יאסין מוצג בה כאחד האדם, תוך הבלטת נחישותו ואמונתו העזה בצדקת הדרך שבחר בה.

בנערותו התקרב אחמד יאסין לחוגי האחים המוסלמים בעזה. התנועה ידעה אז תקופת פריחה קצרה, שכמותה לא תדע שנים רבות אחר-כך. בשנותיים הראשונות למהפכת הקצינים החופשיים במצרים, 1952-1954, נהנו האחים המוסלמים מחסדי השלטונות והותר להם לפעול בגלוי. באמצע שנות החמישים הייתה זו התנועה הפוליטית הגדולה ביותר ברצועת עזה.

יאסין החל לבקר במסגד אבו חדרה בשאטי, אשר שימש מרכז של פעילויות חינוך, תרבות וספורט בחסות האחים המוסלמים. ב-1952, על חוף הים, אירעה התאונה שחרצה את גורלו של יאסין לחיי נכות וסבל. עם השנים הלכה נכותו של יאסין והחריפה. ב-1955 לאחר תקופת הכשרה שכללה לימודי אסלאם, נשבע אחמד יאסין אמונים לתנועתו ונעשה חבר ב"אוסרה" של האחים המוסלמים במחנה הפליטים שאטי. יחד אתו הלך עבד אלרחמאן אלברוד, שאחר כך נעשה לאחד מראשי האחים המוסלמים בעזה. שנה קודם לכן, בעקבות נניסיון ההתנקשות בחיי עבד אלנאצר, הוצאה תנועת האחים במצרים אל מחוץ לחוק, ובעקבותיה נאסרה גם פעילותה של התנועה בעזה.

ב-1958 סיים אחמד יאסין את לימודיו התיכוניים. להפתעת הכול, למרות נכותו הקשה, התקבל לעבודה כמורה בבית הספר העממי בשכונת רימאל בעזה. בשנים 1958-1964, שבהן שימש מורה, הרביץ יאסין בתלמידיו, בצד לימוד השפה הערבית, גם את עיקרי האמונה הדתית. בתחילת שנות ה-60 נשא שיח' יאסין לאישה את קרובת משפחתו, חלימה חסן יאסין. במהלך

שנות השישים, בשעה ששורות האחים המוסלמים נידלדלו פלאים, ריז שיח' יאסין את פעילות התנועה בקרב הצעירים במחנה שאטי.

בשל פעילותו באחים נרדף שיח' יאסין בידי שלטונות מצרים, וב-1966 נכלא באשמת חתרנות נגד המשטר. זה היה במהלך גל המעצרים שלווה את הוצאתו להורג של סייד קוטב במצרים. אבל בניגוד לחבריו לתנועה לא נשלח יאסין לכלא צבאי במצרים, בשל נכותו, והוחזק בכלא עזה. כעבור חודש שוחרר לביתו, שנה לאחר מכן פרצה מלחמת ששת הימים, ולאחים המוסלמים ברצועה באה עדנה.

התגבשות הכוח האסלאמי-1976-1967:

מלחמות ערב- ישראל היו במידה רבה נקודות ציון בתהליך ההתעוררות האסלאמית בשטחים ובעולם הערבי בכלל. כל סבב מערכות כזה, בין שהסתיים מנקודת הראות הערבית במפלה ובין שבניצחון, האיץ גל חדש של תחייה דתית. גם תבוסת 1967, שנתפסה כעונש משמיים על הסטייה מדרך האסלאם, הולידה שיבה המונית לדת. בה בעת נפתח פרק חדש בתולדות האחים המוסלמים בגדה וברצועה- תקופת "הבנייה השקטה" של הכוח האסלאמי. האחים לא נטלו חלק במאבק המזוין שניהל אש"ף נגד הכיבוש הישראלי, ובעשר השנים הבאות התמקדו ביצירת תשתית ארגונית רחבה. באמצע שנות השבעים, כשהתנועה הלאומית הפלסטינית הגיעה לשיא כוחה, עדיין עסקו האחים המוסלמים בעשיית נפשות לתורתם.

אחרי 1967 התאחדו האחים בגדה וברצועה לתנועה אחת. בעקבות מלחמת ששת הימים חל נתק ארגוני בין הנהגת התנועה בעזה ותנועת האם במצרים, והעזתים חיפשו דרך להתקשר עם אחיהם בגדה המערבית. על פי עדותו של שיח' יאסין, נרקם הקשר עם הגדה במפגשים חברתיים, ולאחר מכן בהתכנסויות בהר הבית, שלשם נהגו העזתים לבוא ולהתפלל. במהלך הביקורים ההדדיים סוכם שאחת לחודש תתקיים ישיבה משותפת לנציגי שני האזורים. אחרי כמה ישיבות כאלה הוחלט על הקמת הנהגה אחת לתנועה שתיקרא "האחים המוסלמים בירדן ובפלסטיין" ותהיה כפופה למדריך הכללי של האחים בירדן.

בפועל התארגנו האחים בגדה וברצועה בשני זרמים שונים, שקיימו ביניהם קשרי גומלין רופפים ושמרו על זיקה להנהגה בירדן. הקשר בין התנועה העזתית לזו הירדנית התחזק אחרי 1977, בעקבות ביקור סאדאת בירושלים. הוויתור המצרי על עזה וסגירת מעבר רפיח גרם לניתוקה של הרצועה ממצרים. אל תוך החלל שנוצר נכנסה הממלכה ההאשמית, שבהרשאת ה"קונסול" שלה בעזה, רשאד אלשאווה, אף הנפיקה תעודות מסע לרבים מאנשי הרצועה. על רקע זה גברה תלותם הארגונית והכספית של האחים בעזה בענף הירדני. מאוחר יותר הפכה תנועת האחים המוסלמים בירדן לעורף הצבאי והפוליטי של חמאס, ולדברי דובר חמאס: "חמאס, צמחה מתוך תנועת האחים המוסלמים בשטחים, אך זו התמזגה היום בתוך חמאס. עם זאת היו האחים המוסלמים בשטחים מאז ומתמיד חלק מתנועת האחים המוסלמים בירדן".

ישראל לא התירה פעילות פוליטית בגדה וברצועה. אבל בה בשעה שפקחה עין על התנועות הפוליטיות שפעלו מחוץ לחוק, היא התעלמה

מקיומם של האחים המוסלמים. בעשר השנים הראשונות לכיבוש אף לא התנהל אחריהם מעקב של שירותי הביטחון. בעיני ישראל נחשבו האחים כתנועה דתית, וממילא נחשבו מוקצים בגדה בשל זיהוים כ"ידידי המלך". על אף שלא הותרה התארגנותם כחוק המשיכו האחים לפעול במסגרות המסורתיות, שהתקיימו בתקופת השלטון הירדני. אבל עד מלחמת 1973 הייתה השפעתם שולית. המלחמה הזרימה דם חדש בעורקיה הרדומים של התנועה. הצלחתו הצבאית של הצבא המצרי גרמה להתרוממות רוח עצומה בעולם הערבי, ובעקבותיה הופיעו סימנים ראשוני של התעוררות דתית בגדה.

הדגם שטבעו האחים המוסלמים ברצועה היה עזתי מובהק. מאז הניתוק מתנועת האם במצרים הם התפתחו כתנועה עצמאית, שהייתה קשובה לרחשי ליבו של הרחוב. בניגוד לאחים בגדה, שפעלו בדפוסים מסורתיים, ייצגו אחמד יאסין ואנשיו דור חדש, שצמח לתוך התחככות מתמדת בגורמים הלאומיים. המציאות העזתית הדחוסה, האינטנסיבית, הכתיבה אקטיוויזם אסלאמי מסוג שלא היה מוכר בגדה. עם פרוץ האינתיפאדה הובילו האחים המוסלמים בעזה את התנועה כולה אל דרך המאבק הלאומי.

משנבחר ל"אמיר אלמואמינין"⁸ ברצועה ב-1968, התמסר שיח' יאסין לשיקום תנועתו. הוא חילק את הרצועה לחמישה אזורי פעילות שלכל אחד מהם הוקמה הנהגה של חמישה חברים. נציגי האזורים הרכיבו את הנהגת הרצועה כולה. זו התכנסה אחת לחודש לישיבת תיאום. על פי הנהגה שקבע יאסין נוהלה כל ישיבה על-ידי אחד מראשי ההנהגות האזוריות. לכאורה היה זה ביטוי לרעיון של שוויוניות החברים, אבל למעשה היה יאסין הסמכות האחת והיחידה בתנועתו.

כבר באחת מישיבות הנהגה הראשונות קבע יאסין שמטרת התנועה היא להפיץ את האסלאם בקרב שכבות הציבור הרחבות. לשם כך דרש מפעיליו להעתיק את מקום מגוריהם לאזורים שבהם לא הייתה אחיזה לאחים המוסלמים. זו הייתה ראשית יציאתה של התנועה מן המובלעת החוצה, אל הרחוב. מחנה הפליטים שאטי, ובעיקר מסגד עבאס, שבו נהג יאסין לשאת את דרשותיו, היו למוקד להפצת האסלאם ברצועה. פעילותו של יאסין לא נעלמה מעיני השלטונות. כבר ב-1968, בעקבות דרשה שבה קרא לקיים הפגנה נגד סגר שהוטל על המחנה, זומן השיח' לממשל הצבאי והוזהר שלא לעסוק בהסתה. אבל על פי רוב נקט השלטון במדיניות של אי התערבות בנעשה במסגדים. באותם ימים עדיין לא הוגדרה ההטפה הדתית כחתרנות, ויאסין יכול היה לנהל את פעילותו החינוכית באין מפריע.

בתחילת שנות השבעים החל השיח' לבנות את תשתיתה של תנועה עממית שתהיה מנוף להפיכת החברה הפלסטינית לחברה אסלאמית מלאה. יאסין חלם על התרחבות הדרגתית שתפרוץ את גבולות הרצועה. לשם כך החל לבקר במסגדי הגדה, בא לתפילות בהר הבית, ולעתים נשא שם דרשה באמצע השבוע. הוא גייס סטודנטים מהרצועה שלמדו בחו"ל כדי להפיץ את דבר אללה בקרב מוסלמים בארצות הניכר. יאסין הקדיש הרבה מזמנו גם לביקורים במסגדים שבתחומי ישראל ולהרצאות בפני ערביי לוד, יפו, רמלה ועכו. פעילותו זו הוגברה אחרי 1976, השנה שבה

⁸ מנהיג המאמינים.

פרש מן ההוראה ויצא לפנסיה מוקדמת בשל הנכות שהחמירה. בהשראת יאסין הוקמו ביישובים כגון רהט בדרום וכפר קאסם במשולש גרעיני פעילים של התנועה האסלאמית בישראל.

יד ימינו של יאסין באותם ימים היה ח'ליל אלקוקה. על קציני הממשל הישראלי, שביקרו אצלו בכלא בטרם גורש מהרצועה, עשה אלקוקה רושם של אדם מפוקח ולא פנאטי. הופעתו החיצונית הייתה מערבית לחלוטין, וגם את זקנו גידל רק בתנאי המעצר. הוא לא נראה, כך דיווחו הקצינים, כבעל אמונה דתית לוחטת, אלא כאדם שבור, שניתן יהיה להגיע עמו לשיתוף פעולה, אם ישוחרר ממעצרו. זה אותו אלקוקה שבריאיון ל"אלאנבא" הכויתי ממקום גלותו, באוקטובר 1988 אמר: "אללה קיבץ את היהודים בפלסטין לא על מנת שתהיה להם למולדת, אלא כדי שתהיה להם לבית קברות. אללה יפטור את העולם כולו מן הצרה היהודית, וכמו שהעולים לרגל מכפרים על חטאיהם בהקרבת קרבן במכה, כך יועלו היהודים לקרבן באלאקצא בידיים טהורות כידיהם של העולים לרגל".

ב-1970 החליט יאסין, בהתייעצות עם אלקוקה, על הקמתה של "אלג'מעיה אלאסלמיה"⁹ במחנה הפליטים שאטי. בהמשך צצו סניפים של הג'מעיה בכל רחבי הרצועה. סניפים אלה הפכו לשלוחות של המוג'מע האסלאמי, שהוקם שלוש שנים לאחר מכן. אחד מפעילי האגודה, סטודנט מעזה, היה בין מתכנני הרצח של תלמיד הישיבה אהרון גרוס בחברון ב-1983.

מלכתחילה סבר יאסין כי יש לפעול בדרך חוקית, כדי להימנע ככול האפשר מעימות עם השלטונות. טקטיקה זו של אי נטילת סיכונים מיותרים היא אופיינית לאחים המוסלמים ונעשתה חלק מחכמת ההישרדות שלהם. הניסיון ההיסטורי של האחים הראה שכל זמן שהם פועלים במסגרות של חינוך והכוונה דתית, מניח להם השלטון לפעול בשקט ואף מעניק להם גיבוי. לפיכך ניצל יאסין לטובתו את מסגרת ההתאגדות היחידה המותרת על פי חוק ברצועת עזה: האגודה העות'מאנית.

ב-1975, חמש שנים לאחר שהחלה הג'מעיה לפעול, הוגשה לממשל הישראלי בקשה לאישורה של אגודה עות'מאנית, שמטרתה המוצהרת קירוב התושבים ללימוד הדת וטיפוח פעילות תרבותית וספורטיבית בקרב הנוער. הבקשה אושרה כעבור שנה, באפריל 1976. ב-1973 בנה שיח' יאסין מסגד בג'ורת אלשמס, לא הרחק מביתו, וסביבו הקים ממבנה אבן גדול. המבנה הזה, שבחזיתו מתנוססת תמונת כיפת הסלע, נעשה מרכזו של "אלמוג'מע אלאסלאמי"¹⁰. כבר בשלב הבנייה התקבלה בממשל בקשה לאישורו של ה"איגוד האסלאמי". הבקשה נדחתה פעמים אחדות ושובה והועלתה בכל פעם מחדש.

בתקנון שהוגש לאישור מפקדת האזור ב-1977 צוין שמטרת האיגוד הן הפצת הדת והאמונה, מועצת ההנהלה של האגודה החדשה הורכבה מ-14 חברים, ובראשה עמד שיח' אחמד יאסין, שנרשם כמזכיר כללי. בניית התשתית של המוג'מע נמשכה גם בהיעדר רשיון כחוק. כך, מתחת לאפו

⁹ האגודה האסלאמית.

¹⁰ המרכז האסלאמי.

של השלטון הישראלי צמחה ישות אוטונומית, שסיפקה לחברים בה שירותים קהילתיים במנותק מן המערכת הממשלתית וממוסדות אש"ף. על כל אלה ניצח מלמעלה שיח' יאסין, ועל פיו נשק דבר.

המוג'מע האסלאמי אושר כאגודה חוקית רק ביוני 1979. עד אז הוקמו ברצועת עזה שני מסגדים נוספים, שפעלו כמרכזים קהילתיים. למעשה שימש המוג'מע האסלאמי מסגרת כיסוי לפעילות האחים המוסלמים. בשטח הוסיפו להתקיים ה"אוסרות", אלא שעכשיו הייתה להם זירת פעולה חוקית: סניפי המוג'מע. בסניפים, שתיפקדו כ"שועבות", נערכו הכינוסים, האסיפות ושיבות ההנהגה לצד פעילות הדעוה ואיתור המועמדים לגיוס. בריאיון שנערך עמו בכלא, אישר שיח' יאסין שאחרי הקמת המוג'מע נשמר המבנה הארגוני הישן של התנועה.

באופן רשמי לא זוהה המוג'מע מעולם עם האחים המוסלמים. ב-1981 היו רשומים במוג'מע כ-300 חברים. בתחילת 1987 הוערך מספר הפעילים ב-1,200. זה היה הגרעין המצומצם של האחים המוסלמים, מספר התומכים, לעומת זאת, נאמד בכמה אלפים. בדיעבד הוכיחה יכולת ההשרדות של חמאס את צדקת טענתו של יאסין. גל המעצרים החוזרים ונשנים של ראשיה לא הצליחו לקטוע את פעילות התנועה. בעקבות כל גל מעצרים גילתה חמאס יכולת שיקום מפתיעה וקמה בעוף החול מבין ההריסות. מאגר התומכים שבנה שיח' יאסין בפריפריה, באמצעות המוג'מע האסלאמי, היה רחב דיו כדי להצמיח מתוכו גרעינים של הנהגות חדשות.

התעוררות אסלאמית:

בסוף שנות השבעים עבר גל של תמורה על הרחוב הפלסטיני. בהדרגה צצו בו גברים לובשי גלימות ומגודלי זקן ונשים בכיסוי ראש עד צוואר ובשמלות ארוכות המכסות כל טפח. המסגדים החלו להתמלא במתפללים, בעיקר בתפילות הצהריים של יום השישי, ואת מקום האמאמים¹¹ המסורתיים תפסו צעירים בוגרי מכללות אסלאמיות. מספר הצמים בחודש הרמדאן עלה, וכך גם מספר היוצאים לחאג' במכה. האותות הופיעו בשטח בשטף עז מיד לאחר המהפכה האירנית, ב-1979. עבור המוסלמים שימשה עליית החומייניזם באיראן עדות ניצחת לעליונותו של האסלאם על פני האידיאולוגיות ש"יובאו" מן המערב. המהפכה הפכה למודל של חיקוי, וחוללה גל של התעוררות דתית בכל העולם הערבי. אחד מביטוייו המיידיים היה הופעתו של זרם לוחמני פלסטיני- הג'יהאד האסלאמי.

הצלחת המהפכה האיראנית היתוספה לשורה של גורמים שהאיצו את התחייה האסלאמית. העיקריים שבהם היו רצח הנשיא סאדאת ב-1981- בידי הג'יהאד האסלאמי, והיחלשותו של אש"ף, שהגיעה לשיא במלחמת לבנון ב-1982. סילוקו של ערפאת מבירות היה שלב בתהליך קריסה מתמשך, שלווה בפיצול פנימי, בריקבון ובהסתאבות. החלל שנוצר אפשר את צמיחתם של שני כוחות חדשים בגדה וברצועה: הנהגה פלסטינית מקומית וזרם אסלאמי.

¹¹ מנהלי התפילה.

על רקע האכזבה מן התנועה הלאומית היה האסלאם מקור של תקווה חדשה לפלסטינים. בשעה שנציגי אש"ף נעו ונדו בין בירות המערב, בנה לו הזרם האסלאמי דימוי של מנהיגות החיה בתוך עמה. אש"ף דיבר על צדק חברתי, אבל שכח איך מעניקים אותו. התנועה האסלאמית הפכה אותו למוטו. להתעוררות האסלאמית תרמו גם עליית הליכוד והתחזקות גוש אמונים. השימוש שעשה הימין בטרמינולוגיה דתית כדי לאשש את זכותו על ארץ ישראל השלמה חיזק בקרב הפלסטינים את האמונה שהמאבק נגד ישראל הוא ביסודו עימות דתי. הפעילים האסלאמיים היטיבו לקרוא את המפה. הם הציעו לפרט הפלסטיני המושפל נוסחת פלא לגאולה שיבה לחיי פשטות ונועם בדרך הדת.

"האסלאם" נכתב בסקירה שהוציא המנהל האזרחי מ-1985, "עודנו קריאת הקרב החזקה ביותר בימינו." וכמו בתקופת המופתי הגדול, יצאו קריאות הקרב מהר הבית. באפריל 1982 נכנס גבר מזוקן במדי צבא לרחבת הר הבית ופתח בירי. מן הירי נהרגו שני אנשים ונפצעו 68. המטורף התורן, אולי קורבן נוסף של "סינדרום ירושלים", היה אלן הארי גודמן, יהודי אמריקני שגויס לצה"ל. גודמן רצה, כך סיפר בחקירתו, לכבוש את הר הבית. בחוגי החמאס זכו האירועים הללו לכינוי "מהפכת המסגדים". על פי רושמי התולדות של התנועה, סימנו הפרות הסדר שהתמקדו במסגדים את תחילתו של שלב ההכנות המעשיות לג'יהאד נגד ישראל.

במאי 1984, נחשפה המחתרת היהודית, שחבריה ניסו להתנקש בחייהם של ראשי ערים בגדה, תכננו לפוצץ את מסגדי הר הבית וביצעו טבח במכללה האסלאמית בחברון. בעקבות הרצח במכללה, ביולי 1983, הופץ בגדה כרוז שנחתם בידי "תנועת המאבק האסלאמי". הכרוז הזה הביא את תמצית העמדה הרדיקלית כלפי העימות עם היהודים: "הוי המוני עמנו המוסלמים, מה עושים בנו היהודים צאצאי הקופים והחזירים, מה הדם הטהור של בנינו אשר ניגר כל יום בלי שיוקם... מה האלימות שנוהג בנו אויבנו החמוש בנשק ומשביע את תאוותו לדם... תכניתם של היהודים היא אחת מאז באו אל אדמתכם הקדושה. התנחלות... התנכלות... מעשי טבח... הגירה בסיטונות... הלבבות העוינים הללו יורקים משטמה לאסלאם כהכנה להסתערות מכרעת על קודשינו כדי למחוק את מקדש אלאקצא ולבנות מחדש את מקדשם הכוזב... המסר האסלאמי נקלט בקרקע פורייה. החברה הפלסטינית ברובה עודנה חברה מסורתית, שלא עברה תהליכי מודרניזציה, והאסלאם מעוגן בערכי התרבות והמוסר שלה.

למן ראשית שנות השמונים השתנה ההרכב האנושי של האחים המוסלמים. התנועה, שבעבר הייתה מעין מועדון חברתי של סוחרים ובעלי קרקעות, קנתה לה תומכים בקרב צעירים בכפרים ובמחנות הפליטים, תלמידי תיכון וסטודנטים במכללות, מורי בתי ספר ופקידים. הנהגתה החדשה צמחה מקרב חוגי האינטליגנציה והמעמד הבינוני הגבוה בערים. אלא היו משכילים פלסטינים, שדחו את ערכי המערב. הם הקימו מועדונים, הפיצו ספרים ושבועונים והטיפו לחזרה לאסלאם במסגרת חוגי התפילה וקבוצות הלימוד במסגדים.

בסיס הכוח של האחים בגדה התחזק בזכות ההשפעה שרכשו להם במוסדות אסלאמיים מסורתיים. מאז 1967 השכילו האחים המוסלמים ליצור ברית של

אינטרסים עם הכתר הירדני. ערב האינתיפאדה עמדו מנהיגי האחים המוסלמים בראש מחלקת הווקף בערים מרכזיות בגדה. רוב הדרשנים הכפריים נמנו אף הם עם חברי התנועה. בשכם ובטול כרם זהו רוב עובדי משרד הווקף עם האחים המוסלמים. עובדי הווקף נתנו את חסותם לפעילות הסתה שניהלו במסגדים אישיים דוגמת שיח' חאמד ביתאוי ושיח' חמאד. כל האישים הללו, למעט חמאד, היו לראשי מערכות הדעה של החמאס. עם מגורשי חמאס נמנו 33 מעובדי הווקף בגדה.

שני המוקדים, שבהם רוכזו עיקר מאמצי הגיוס של הפעילים האסלאמיים, היו המסגדים והאוניברסיטאות. בין השנים 1967-1987 נבנו בגדה וברצועה מאות מסגדים חדשים. בדומה לתנועה הלאומית, גם הזרם האסלאמי הפך את המאבק על השליטה באוניברסיטאות למנוף של צבירת כוח פוליטי. הפריצה הגדולה לזירה אירעה ב-1978. בבחירות למועצת הסטודנטים של אוניברסיטת אלנג'אח בשכם זכתה הרשימה האסלאמית בעשרה מושבים מתוך 11. באותה שנה ניצח הזרם האסלאמי גם במכללה האסלאמית בחברון ובמכללה האסלאמית בעזה. ב-1980, שנת שיא בפעילותה של הוועדה להכוונה לאומית בגדה, השיג הגוש האסלאמי באלנג'אח חמישה מקומות לעומת שבעה של הגוש הלאומי. ב-1981 זכה בכל מושבי הוועד.

הגל האסלאמי נבלם ב-1982 בזכות פעילות נמרצת של ה"שביבה" של הפת"ח, שהקימה קואליציה לאומית עם החזית הדמוקרטית והחזית העממית.

פלנטה מקוללת:

ברצועת עזה, אותה פלנטה מקוללת, לבשה ההתעוררות האסלאמית אופי בוטה יותר ואלים יותר. המצוקה הכלכלית, הצפיפות הנוראה, שנאת הכיבוש- כל אלה הפכו את עזה לחממת הגידול העיקרית של הקנאות הדתית. האוכלוסייה העזתית, שהורכבה ברובה מפליטים קשי יום, ביקשה לה נחמה בחיק האמונה. " כשכל הדלתות נסגרות בפניו של אדם, " אמר שיח' אחמד יאסין, " הוא עשוי לגלות שדלתות אלה פתוחות הן. " בתחילת שנות השמונים פתח המוג'מע האסלאמי בהשתלטות אלימה על הרחוב. מפגן הכוח הראשון שלו היה הצתת משרד הסהר האדום הפלסטיני בינואר 1980. בראש הארגון הזה עומד מנהיג המפלגה הקומוניסטית בעזה, ד"ר חיידר עבד אלשאפי, מי שהיה ראש המשלחת לשיחות השלום עם ישראל. הקומוניסטים, "מייצגי השקר והכפירה", הפכו יעד ראשון לאלימות האסלאמית ברצועה.

המוג'מע האסלאמית הפך לגורם שלא ניתן עוד להתעלם מקיומו בזירה המקומית. מנהיגי הזרם הלאומי, רשאד אלשאווה בראשם, נאלצו להתחשב בעמדת נציגיו ולכלול אותם בכל כינוס פוליטי, עצרת או עצומה, שהתארגנו באזור. שיח' יאסין החל לבסס את מעמדו כמנהיג הזרם האסלאמי ברצועה. במהלך השנים הבאות ניהל המוג'מע פעילות עקבית להשלטת מרותו על האוכלוסייה. המוג'מע הצליח להשתלט בהדרגה ובשיטתיות על חלק ניכר ממסגדי הרצועה, רובם פרטיים וחלקם בבעלות הווקף. המסגדים הראשיים בעזה נפלו לידיו כפרי בשל. במהלך שנות השמונים הצליחו פעילי המוג'מע לקנות להם אחיזה בכל הארגונים והאגודות ברצועה. גולת הכותרת של הישגי המוג'מע הייתה ההשתלטות על האוניברסיטה האסלאמית בעזה. חשיבותה של האוניברסיטה נבעה מעצם היותה הזירה היחידה שבה התנהלה פעילות פוליטית גלויה.

שנת 1982 הייתה שנת המפנה. עד אז מומנה האוניברסיטה האסלאמית בכספי אש"ף. היחלשותה של התנועה הלאומית בעקבות מלחמת לבנון קטעה את מקורות המימון של המוסד, והכשירה את הקרקע להשתלטותו של המוג'מע על האוניברסיטה. באוקטובר אותה שנה הגיע ד"ר מוחמד צאקר לביקור ברצועת עזה. צאקר, יליד עבסאן שברצועה, כיהן כמרצה בכיר לכלכלה באוניברסיטת עמאן. מרגע שנכנס צאקר לנעלי הנשיא, בראשית 1983, כבר לא ניתן היה להחזיר את הגלגל לאחור. למנהל האזרחי נתחוויר שצאקר הפך את המוסד למעוז של המוג'מע האסלאמי. צעד אחר צעד השתלט המוג'מע על כל תפקידי המפתח באוניברסיטה. למעשה, בתקופת צאקר עבר מוקד הכוח הפוליטי של האחים המוסלמים מן המוג'מע לאוניברסיטה האסלאמית.

הסטודנטים הם שהובילו את המאבק בפת"ח בתוך האוניברסיטה ומחוצה לה. בנובמבר 1984 רצחו תומכי הפת"ח את ד"ר אסמעיל אלח'טיב, איש המוג'מע האסלאמי. הרצח סימן את תחילתו של מאבק אלים בין הפת"ח והחזית העממית לבין המוג'מע בתוך האוניברסיטה האסלאמית. בחודש מרץ 1985 פרץ גל של התנגשויות קשות בין "הלאומיים" לפעילים האסלאמיים, ובמהלכו נפצעו כעשרים סטודנטים תומכי הפת"ח ונזקקו לטיפול רפואי. הגל גלש אל הרחוב. מהתמודדות זו יצא המוג'מע וידו על העליונה. הוא ביסס את מעמדו באוניברסיטה ויוקרתו ברצועה עלתה פלאים. גורמים של הפת"ח והשמאל שנותרו במוסד הביעו נכונות לשתף פעולה עם המוג'מע.

הכשל הישראלי:

בספטמבר 1979 התמנה תא"ל יצחק שגב למושל הצבאי של חבל עזה. שגב בא הישר מטהרן, ששם שימש נספח צה"ל בשנים 1977-1979, ערב נפילת משטרו של השאה האיראני. רדוף הסייט החומייניסטי, ראה שגב לנגד עיניו גברים מגודלי זקן ברחובות עזה, ומסגדים שהפכו למרכזים שוקקי חיים. אחד המסגדים, ששימש בעבר יחידה מצרית, שכן ליד המפקדה ממש. בחגים דתיים נצפו תהלוכות עממיות. עובדי הממשל עצרו את מהלך עבודתם על מנת להתפלל. שגב היה בטוח, כדבריו, "שעזה מטמיעה את מה שאירע בטהרן". שגב ניסה להתוות דרכי פעולה לבלימת הגל האסלאמי. לשם כך הקים בממשל פורום חדש, נוסף על צוותי החשיבה שכבר פעלו- הפורום להתעוררות דתית.

עזה של אותם ימים לא הייתה אזור של פורענות. ברצועה כולה היה פרוש כוח צבאי של כמה מאות חיילים, ונרשמו בה פיגועים קשים ספורים בשנה. במרחב הפיקוד הזה חיה אוכלוסייה אזרחית שמנתה כ-500,000 איש, ולא גילתה סימני מרי. מילת המפתח של שגב הייתה "נטרול". במסגרת מדיניות הנטרול של הזרם הדתי ניתנו הנחיות מפורטות לערוך חיפושים במועדונים האסלאמיים. על מנת להוציא את האוניברסיטה האסלאמית משליטת המוג'מע ניסה שגב לעודד מחדש את זיקתו של המוסד למצריים ולמסדו כשלוחה של "אלאזהר".

בדיוני הפורום להתעוררות דתית עלה שמו של שיח' אחמד יאסין כמוקד הפעילות האסלאמית. בפורום התלבטו כיצד לטפל בו במסגרת החוק. על מנת להנמיך את קומתו הציבורית של יאסין נקט המושל בשיטת חיבוק הדוב: הוא הופיע, מלווה בשיירת ג'פים צבאיים, לביקור רשמי אצל ראש המוג'מע האסלאמי. מאז פגש שגב את יאסין עוד פעמים רבות. דומה שיותר מכל התקשו הישראלים לחבר בין שבר הכלי הזה, שחי בתנאי פליט קשים, לדמות המנהיג של תנועה רחבה. כולם ללא יוצא מן הכלל- מתאמי הפעולות בשטחים, יועצים לענייני ערבים, קציני מטה במנהל האזרחי- הדגישו את רושם עליבותו לצד צלילות השכל ושלוות הנפש שהקרין.

1981-, לאחר שנתיים בלבד בתפקיד המושל הצבאי, עזב שגב את הרצועה. עם עזיבתו נסתם הגולל על הניסיון הראשון, היחיד שנעשה עד כה, להתמודד עם תופעת התחיה האסלאמית מתוך ראייה ארוכת טווח של פוטנציאל הסיכון שלה. הגורם האסלאמי לא זכה להתייחסות ברורה ומוגדרת מצד השלטון הישראלי. ההתמודדות עם הנושא, וליתר דיוק" האי- התמודדות עמו, הייתה חלק מן הטיפול הישראלי בבעיה הפלסטינית בכלל.

גורן היה דמות מפתח בנושא השחים בכל התקופה הארוכה, שבה ביסס הזרם האסלאמי את אחיזתו ברצועה ובגדה. בתוקף תפקידו כמתאם הפעולות בשטחים נודעה לו השפעה רבה במסדרונות הממשלה. חרדתו העיקרית של גורן הייתה שפעולה נגד הפונדמנטליסטים תתפרש כמלחמת היהדות בדת האסלאם. משום כך התנגד לכל ניסיון להכביד את יד הממשל על הקבוצות האסלאמיות. הוא סבר כי הדרך היחידה להתמודד עם הגורם הדתי היא באמצעות חדירה מודיעינית ומעצר של פעילים שהיו מעורבים בפח"ע.

גורן היה קורבנה של תפיסה שראתה במלחמה בטרור את ייעדה הראשי של הפעולה בשטחים. מאחר שאש"ף הוגדר כארגון טרור, ראו קציני ממשל רבים בעין יפה את עליית הזרם האסלאמי כמשקל נגד לאויב העיקרי- התנועה הלאומית הפלסטינית. היחס החיובי שזכה לו המוג'מע בראשית דרכו אף שימש כלי ניגוח בידי יריביו, שהציגו אותו כיציר כפיו של השלטון הציוני. למעשה, לא נקט הממשל שיטה של עידוד גלוי, אלא עצם עין לנוכח התחזקותו של הזרם הדתי ברחוב הפלסטיני.

כך נמנע המנהל האזרחי מלהתערב בסכסוך האלים שפרץ ב-1968 בין המוג'מע האסלאמי לשמאל בעזה. ביוני אותה שנה הגיע לשיאו העימות הכוחני בין תומכי המוג'מע לאנשי החזית העממית באוניברסיטה האסלאמית. לאחר הפוגה קצרה פנו הצדדים גם לשימוש במי אש. חומצה נשפכה על גופה של סטודנטית פעילת החזית, שניסתה להחזיר בקבוק של מי אש לתחומי האוניברסיטה. באמצע יוני הותקף ד"ר עבד אלעזיז רנטיסי, מראשי המוג'מע, ואחריו נדקר יו"ר המוג'מע, ד"ר אברהים אליאזורי, ביד יריבו מהשמאל. בתגובה תקפו פעילי המוג'מע את ד"ר רבאח מוהנא, איש החזית העממית שכיהן כיו"ר אגודת הרופאים, וגרמו לשברים קשים בידי וברגליו. ב-28 ביוני זומנו למשרדי נפות הרצועה 16 אישים משני המחנות לשיחות הסברה, שבהן נתבעו לשים קץ למעשי האלימות.

יומיים לפני מעצרו הראשון של שיח' יאסין, ב-12 ביוני 1984, פרסם אבנר כהן, קצין מטה לענייני דתות במנהל האזרחי, סקר על מסגדים בחבל עזה הנתונים לשליטת המוג'מע האסלאמי. כהן הוא האחראי מתוקף תפקידו על בתי הדין השרעיים ועל מנהלת הווקף האסלאמי. "אני חושב", כתב בדברי הסיכום שלו, "כי המשך העלמת העין שלנו או גישתנו הסלחנית כלפי המוג'מע עלולה בעתיד להיות בעוכרינו. לכן אני ממליץ למקד את מאמצינו בחיפוש דרכים לניתוח הגולם הזה לפני שהמציאות תטפח על פנינו". קוצר הראות והשאננות המופרזת צמחו על מצע אדישותה של המערכת הפוליטית. עזה הייתה החצר האחורית של מדינת ישראל, ובתור שכזו לא עניינה איש.

הכשל הישראלי נבע מחוסר הבנה בסיסי של מהות האסלאם, שאינו מפריד בין דת למדינה. האסלאם, כפי שמצהירים הפונדמנטליסטים עצמם, הוא דרך חיים ודבר בעולם הזה אינו זר לו. לפיכך כל התארגנות דתית מן ההכרח שיהיו לה גם מטרות פוליטיות וחברתיות מרחיקות לכת. הדוגמא החיה לכך נמצאה לא הרחק מרצועת עזה: תנועת האחים המוסלמים המצרים, שממנה ינקו שיח' יאסין וחבריו.

אבל, בממשל הישראלי בעזה של סוף שנות השבעים לא נמצא איש, שהיה מוכשר דיו לעשות ניתוח מעמיק של ההתעוררות האסלאמית ברצועה. לו נמצא איש כזה, ודאי היה עומד על הקשר הבלתי נמנע בין התשתית החברתית שבנתה לה תנועת האחים המוסלמים לבין פוטנציאל האיום שהיה טמון בצמיחתה. מי שלא ראה את הכוח הגלום בדאגה לזקנה שמעבר לרחוב, לא יכול היה לחזות את פריחתה המסחררת של חמאס כעבור עשור. התקשורת הישראלית אף לא גילתה ערנות יתר בחשיפת התמורות שהתחוללו בחברה הפלסטינית. כמו רוב הציבור בישראל היה לה עניין שולי במה שהתרחש בשטח ההפקר, שהתקרא הגדה והרצועה. כשעסקה העיתונות בנושא האסלאמי, עסקה בו מן הזווית של החזרה בתשובה בעקבות המהפכה האיראנית, או בהקשר המידי של מעשי אלימות שביצעו גורמים אסלאמיים. ספק אם מישהו ממעצבי דעת הקהל נתן את דעתו על הקשריה החברתיים והפוליטיים של הבעיה.

אבן נגף אחרת הציב אופיו החשאי של המוג'מע. הקבוצות האסלאמיות שמות דגש רב על מאמצי הסתרה ומידור. איש המערב, המתקשה בלאו הכי בהבנת הפונדמנטליזם האסלאמי, ניצב כאן בפני בעיה של איסוף מידע. אבל הסיבה העיקרית, שבשלה המוג'מע לא עורר את תשומת ליבם של גורמי הביטחון כבר בראשית התארגנותו, הייתה הזהירות שגילו שיח' יאסין ואנשיו. למעשה, עד לאינתיפאדה ולהקמת חמאס לא היה המוג'מע מעורב בפעילות חבלנית, וכל זמן שלא עסק בפח"ע, לא ראה בו השב"כ גורם של סיכון ביטחוני, ולא הייתה עילה לאסור את פעילותו. מסיבה זו לא הוצא המוג'מע אל מחוץ לחוק גם לאחר מעצרו של יאסין ב-1984.

וחשיפת מצבור הנשק. אמנם בעקבות הפרשה זכה יאסין לתואר "החומייניסט הבכיר ברצועה" בפי קציני המנהל, והמוג'מע הוגדר כגוף עוין שיש להחלישו ולהצר על צעדיו. אבל אגירת הנשק נרשמה כאירוע יחיד, ולאנשי המוג'מע היה נוח להציגו כחלק ממאבקי הכוח עם השמאל.

ארבעה חודשים לאחר שמונה תא"ל שייק'ה ארז לראש המנהל האזרחי בעזה, באוגוסט 1985, חתם על דוח שהכינה מחלקת היועץ לענייני ערבים, ואשר יוחד לפעילות הדתית בחבל עזה. במסגרת צעדי ההכבדה שנקט המנהל הוגבר הפיקוח על הפעילות במסגדים, והוחמר המעקב אחר דרשות יום השישי: נסגרו שתי מרפאות שפעלו בחסות המוג'מע האסלאמי, התקיימו חיפושים בספריות הצמודות למסגדים והוחרמו בהן ספרי הסתה. ביולי 1986 הטיל המנהל את כל כובד משקלו כדי להביא לסגירת מסגד בלתי חוקי בכפר ג'יבליה. בכפר, שהפך למעוז של המוג'מע, פעל בית תפילה במרתף של מבנה מגורים. לבעלי המבנה, שני האחים צאלח ועבד חאג' עלי, נמסר צו בית המשפט הצבאי בעזה, האוסר שימוש במרתף כמקום תפילה. כמה שבועות אח"כ התריע השב"כ על כוונת הדתיים לפגוע במפקד הנפה הצבאית.

ב-1987, במהלך בדיקה שערך קמ"ט דתות אבנר כהן, נמצא שמו של שיח' אחמד יאסין ברשימת האמאמים המקבלים מענקים חדשים ממערכת הווקף. בינואר 1987, ערב האינתיפאדה, סיכמה סקירה נוספת של המנהל האזרחי את הסיכונים שמציב האסלאם הרדיקלי במלים אלה: "במישור העקרוני מהוות הקבוצות האסלאמיות-פונדמנטליסטיות באזור חבל עזה את הזרם המסוכן ביותר לישראל בטווח הארוך, נוכח תפיסותיו הדתיות-פוליטיות הקנאיות והבלתי מתפשרות, שעל פיהן ישראל נתפסת כתופעת כפירה, הסותרת את האסלאם ומתנה את גאולתו בחיסולה במלחמת קודש. אין בראייה זו מקום לפישור עם ישראל".

במנהל האזרחי בגדה, שבה הייתה צמיחתו של הזרם האסלאמי איטית ומתונה יותר, שררה שאננות גמורה. רק כשנה לפני האינתיפאדה הבחינו במנהל בשינויים המתחוללים ברחוב: נשים רבות בתלבושות מסורתיות, נהירה למסגדים וציון של חגים דתיים. אבל, כפי שציין ד"ר אפריים סנה, שהיה ראש המנהל בשנים 1985-1987, "לא ניתן היה לשים את האצבע על מאפייניה הפוליטיים והמבצעיים של התופעה". העובדה שלא לבשה אופי לאומני פעלה כסם הרגעה על קציני המנהל. ב-1986 קיים אפרים סנה דיון ראשון בתנועה האסלאמית בגדה, אבל הוא הוקדש רובו ככולו לקבוצות קיקיוניות, כגון "אלתכפיר ואלהג'רה" ו"אלתבליג ואלדעוה". בסוף אותה שנה, בחיפוש שנערך במשרדי אוניברסיטת אלנג'אח בשכם, נחשף סנה בראשונה לפני המסוכנים של התופעה: הוא ראה את סמלי הגוש האסלאמי, שהיו רוויי אלימות דתית ולאומית כאחת.

שלושה חודשים לפני האינתיפאדה, בספטמבר 1987, פרסמו שני רבי סרנים מנפת אל כרם סקירה על הפעילות האסלאמית באזור. הסקירה הגדירה את האחים המוסלמים כ"גורם האסלאמי בעל הסיכון הפוטנציאלי הגדול ביותר למדינת ישראל", והצביעה על ביטויי ההסלמה הדתית: האחים המוסלמים הציטו את משרדי איגוד פועלי הבניין ומוסדות המפלגה הקומוניסטית בטול כרם, ונלחמו נגד הקרנת סרטים פורנוגרפיים בבתי קולנוע. כל הסימנים הללו לא הדליקו אור אדום בצמרת הביטחונית. בתחילת האינתיפאדה, בטרם נחשף דבר קיומה של חמאס, עדיין נתפסו האחים המוסלמים בגדה כגורם מתון, בשל קשריהם עם המשטר הירדני. אך התפיסה האמינה בכך שבטווח הארוך טמון בפעילות האחים המוסלמים פוטנציאל סיכון גבוה לישראל מזה של הג'יהאד האסלאמי, זאת בשל תשתיתה הכלכלית הרחבה של התנועה והעורף הארגוני החזק שלה, המבטיחים את הישרדותה בזירה.

המבנה הארגוני:

בשעה שניהלו הפעילים את המאבק הגלוי מן המסגדים, עסקו ראשי חמאס מאחורי הקלעים בהקמת מנגנוניה של התנועה. במסורת האחים המוסלמים בנה שיח' יאסין את חמאס כארגון מחתרת לכל דבר. הוא החליט על מידור בין המנגנונים השונים ובין פעילי האזורים, והורה לקיים את הקשרים ביניהם אך ורק באמצעות אשגרים הכתובים בשפת צופן, שיונחו בנקודות משלש. את נקודות המשלש קבע יאסין בתוך המסגדים - חלקן בתיבות הדואר שנועדו לפניות ולמכתבי תלונה לאנשי הדת, אחרות בתוך ארגזי הצדקה ובתאים לאחסון נעליים, המוצבים בפתח כל מסגד.

לכל מגויס ניתן שם מחתרת וקוד זיהוי סודי. בדרך זו נמנע מן המגויסים להכיר חברי חוליות ומנגנונים אחרים, ולסכן את הרשת כולה במקרה של מעצר פעילים. כשהתעורר הצורך לארגן פגישה בין פעילים מאזורים שונים, בוצעה ההתקשרות באמצעות קודים, וכל פעיל הזדהה בכינויו המחתרתי. שיח' יאסין עצמו נהג להתקשר עם ראשי המנגנונים ועם הפעילים המרכזיים באמצעות שליחים שנשאו אשגרים. רק במקרים יוצאי דופן הועברו ההודעות בע"פ.

באורח טבעי באו המתגייסים הראשונים לחמאס מקרב חברי האחים המוסלמים. למעשה הפך כל חבר בתא של האחים המוסלמים לחבר חמאס. אלה הרכיבו את הגרעין הקשה של התנועה. אנשי מפתח בגרעין זה היו נושאי משרות במסגדים שבשליטת המוג'מע האסלאמי, שבאמצעותם התקיים הקשר השוטף עם האוכלוסייה. אנשי המעגל הראשון מונו לחברי מנגנונים ולמפקדי חוליות - מי שהובילו את הפעילות המבצעית. אבל משעה שהחלה חמאס להרחיב את שורותיה, נקלטו בה גם פעילים שלא השתייכו לחוגי האחים המוסלמים.

המעגל השני של הפעילים הורכב מצעירים, חברי קבוצות הספורט האסלאמיות, או מי שנטל חלק בפעילות החברתית של המוג'מע. חלק משמות הצעירים הללו נמסר למגייסים בידי שיח' יאסין עצמו. דור חדש של מנהיגי רחוב צמח מתוך המערכות הארגוניות הענפות, שהקימו האחים המוסלמים במהלך השנים. הדור הזה, ממושם וחדור להט דתי, היה לחוד החנית של המאבק האסלאמי. במעגל הרחב יותר נמצאו אלפי אוהדי חמאס, שלא נמנו עם חברי התנועה. לחמאס היה קל ביותר להניע את הציבור הזה, שטופח במשך שנים רבות במסגרות קהילתיות, ובבוא השעה - להסיטו לאפיק של פעולה אלימה.

מאז ישיבת הייסוד של התנועה קיימו ראשי חמאס אחת לשלושה שבועות פגישות בביתו של השיח' יאסין. בפגישות הללו הותוותה מדיניות התנועה ודרכי פעולתה, נמסרו דיווחים על הנעשה בשטח, נוסחו כרוזים והתקבלו החלטות אופרטיביות. את הדגש העיקרי שם יאסין על פעילות ועדת הפרסום - הוועדה האחראית על ניסוח, הדפסה והפצה של כרוזי חמאס, שבראשה הועמד צלאח שחאדה. את הכרוזים הראשונים ניסח שיח' יאסין במו פיו. טרם מסירתם להדפסה נהג יאסין להביא את נוסח הכרוזים בפני ישיבת המפקדה. לאחר מכן העבירם לצלאח שחאדה כדי שיטפל בנושא ההדפסה וההפצה.

שיח' יאסין ריכז בידיו גם את הטיפול בצד הכספי של הפעילות. הוא עצמו חילק למפקדי המנגנונים את הכספים שנזדקקו להם לצורך תשלום לפעילים, תמיכה במשפחות מעוטות יכולת, הדפסת הכרוזים ופרסומי חמאס וקניית תרסיסי צבע לכתבת סיסמאות הרחוב. הוא שקבע את תוכן הסיסמאות ששרבטו הפעילים על קירות הבתים וגדרותיהם. בחקירתו סיפר יאסין כי "את הכספים למימון פעילות חמאס, כולל פעילות המנגנון הצבאי והביטחוני, קיבלתי ישירות מעבד אלרחמאן ח'ליפה, המדריך הכללי של האחים המוסלמים בירדן. את הכספים הייתי מוסר למוסא שיח' רדואן, שהיה הגזבר של תנועת חמאס, ולצפאות אלנונו, שהופקד על הכסף".

ארגון החמאס הושתת על כמה מנגנונים קיימים, שיצרו פעילי הזרם האסלאמי במהלך השנים הקודמות:

האגף הצבאי- החל לפעול בשלב הראשון של שנות ה-80 במסגרת התאים החשאיים של המוג'אהדין. עם מאסרו של השייח' יאסין ב-1984 הוקפאה פעילותו, אך זו שבה והתחדשה במסגרת החמאס. המנגנון נועד לפעול נגד מטרות ישראליות, ואנשיו נצטוו לאסוף מידע על צה"ל, על אנשיו ועל כוחותיו לצורך ביצוע פיגועים. את האגף- הזרוע הצבאית של החמאס מרכיבות חוליות עיז א-דין אל-קסאם.

אגף הביטחון- הוקם בשנת 1986 ועסק בעיקר בפעילות נגד פלסטינים, החשודים בפעילות הסותרת את עקרונות האיסלאם. כבר בתחילת 1987, טרם פרוץ ההתקוממות, הרחיב השייח' יאסין את יעדי האגף, ואנשיו אספו ידיעות כנגד פלסטינים החשודים בשיתוף פעולה עם ישראל. מהם נחקרו, והאשמות בדבר סיוע לכוחות הביטחון היו עילה לרציחתם.

האגף ההסברתי והמדיני- הדעווה,¹² גם הוא החל לפעול קודם להתקוממות, אך לאחר פריצתה הורחבו סמכויותיו. אגף זה אחראי להוצאה לאור של כתבי החמאס ושל פרסומיו, הכוללים תקופונים וחומר הסברתי ומחקרי מגוון. לרשות המנגנון עמדו משרדים, שבהם פעלו מכשירי פקסימיליה, ואוחסנו ארכיונים שכללו את שמות פעילי הארגון ופרטיהם.

מנגנון האירועים- הוקם לאחר ייסוד חמאס, ותפקידו היה " להשתתף בהתקוממות ולהסלימה". פעיליו, המאורגנים בוועדות עממיות, היו אחראים לניהולה של ההתקוממות בהיבטיה האזרחיים עממיים: אכיפת השביתות, ייזום מהומות, הפגנות וחסימת רחובות, "ארגון עימותים עם האויב", סיוע למשפחות נפגעי ההתקוממות וקבורת חללי האינתיפאדה.

אלמוג'הידון אלפלסטיניון¹³:

התבססות חמאס ברחוב הייתה כרוכה בעימותים עם שלטונות הכיבוש- הפגנות, שביתות, הפצת כרוזים והפרות סדר, שהמסגדים היו המוקד שלהם. בסופה של תקופת ההתבססות החלו ההכנות לקראת המעבר לשלב הג'יהאד. הכנות אלה קיבלו ביטוי מעשי בהקמת " אלמוג'הידון אלפלסטיניון", האגף הצבאי של האחים המוסלמים ברצועת עזה. הרעיון של בניית אגף צבאי סודי הוא חלק מתפיסת העולם המחתרנית של האחים המוסלמים. עוד בתקופת חסן אלבנא הקימו האחים המוסלמים במצריים ארגון צבאי חשאי, שהופנה למלחמה בבריטים. במתכונתו המסורתית שימש האגף הסודי זרוע משנה, או אמצעי לאכיפת רעיונותיה של התנועה. ואילו בגלגולו הפלסטיני, כפי שבא לידי ביטוי בהקמת חמאס, נעשה המנגנון הצבאי לזרוע העיקרית של התנועה.

לפי עדות הביורגרף שלו, ד"ר עדואן, התגבשה אצל שיח' יאסין ההחלטה על הקמת המוג'הידון במהלך מלחמת לבנון. יאסין מסר על ההחלטה בנפרד לשלושה ממקורביו, חברי האחים המוסלמים. מטרת ההתארגנות, כפי שהציג אותה יאסין, הייתה לאסוף נשק ולהתארגן בחוליות, אשר בבוא היום יצאו למאבק מזוין נגד ישראל.

בסוף אפריל 1983 כינס שיח' יאסין את שלושת אנשי אמונו לישיבה סודית בביתו. בישיבה הוחלט על הקמת ארגון המוג'הידון, ועל התחלת הפעילות לרכישת נשק ולגיוס חברים לארגון ואימונם.

אלמוג'ד¹⁴:

מנגנון הביטחון של התנועה- "אלמוג'ד", הוקם בשנת 1986 במסגרת ההתכוננות לשלב הג'יהאד. שמה של הזרוע החדשה הורכב מראשי התיבות של " מג'מועת גקיהאד ואלדעוה"¹⁵, ותפקידה היה לשמש מנגנון הביטחון של התנועה, האמצעי להטלת מרותה על האוכלוסייה המקומית. תפקידיו של מנגנון הביטחון הוגדרו

¹² הקריאה.

¹³ לוחמי הקודש הפלסטיניין.

¹⁴ תהילה.

¹⁵ חבורת הג'יהאד והדעוה.

כאיסוף מידע על חשודים בשיתוף פעולה עם השלטונות ועל מי שסטו מדרך האסלאם-גנבים, סוחרי סמים, סרסורי זונות, מוכרי משקאות אלכוהוליים וקלטות פורנוגרפיות-והענשתם על ידי פגיעה בגופם או ברכושם.

בראש מנגנון אלמג'ד העמיד שיח' יאסין שניים מראשי גוש הסטודנטים האסלאמי באוניברסיטת עזה-יחיא סנואר וח'אלד אלהינדי. סנואר ואלהינדי היו פעילים במוג'מע, והרבו לבקר בביתו של השיח' כדי להיוועץ בו בענייני התנועה. לאחר שהרצה לפנייהם על מטרות הזרוע החדשה, חילק יאסין בין השניים את תחומי אחריותם המבצעית: יחיא סנואר מונה לאחראי מטעם המנגנון בדרום רצועת עזה, וניתן לו שם הצופן "44". ח'אלד אלהינדי נעשה אחראי על צפון הרצועה ועל אוניברסיטת עזה. הוא קיבל את הכינוי "45". שיח' יאסין הורה לשניים לגייס חוליות, כל אחד באזורו, ולהדריך את המגויסים החדשים באשר למטרות המנגנון. יאסין קבע כי הקשר בין חברי החוליות למפקדים, כולל העברת הדוחות הכתובים, יתקיים באמצעות משלשים¹⁶.

בתוקף תפקידו נחשב אלהינדי לבכיר שבמפקדי המנגנון, והוא ריכז בידי את חומר העדויות. לאחר שקרא את הדיווחים, העבירם לידיעת שיח' יאסין. המידע שנאסף נאגר, בהוראת יאסין, בסליק שהוטמן במסגד אבו עות'מאן בסג'עיה. במהלך שנת 1987 גויסו למנגנון אלמג'ד כמה עשרות מתושבי רצועת עזה. חברי החוליות ניהלו מעקבים אחר חשודים בפעילות סוטה ותיעדו כל צעד מצעדיהם. באחת מישיבות המנגנון, שנסבה על משתפי פעולה עם המודיעין הישראלי, ביקשו יחיא סנואר ורוחי אלמושתהה משיח' יאסין שיתיר להם לחקור חשודים. השיח' נענה להם ברצון. הוא ציידם בפתוח¹⁷ בזו הלשון: " כל אדם שייחקר בדבר חשדות לשיתוף פעולה עם השלטונות או לעיסוק בזנות ויודה במעשיו, יש להורגו על פי דרכי האסלאם." זו הייתה תחילתו של מעגל דמים מתמשך, שלתוכו נגררו גם ארגוני אש"ף והרחוב הפלסטיני כולו.

¹⁶ מקום המשמש להנחת חפץ או כל חומר אחר או לנטילתו, באופן שהמוטר והמקבל לא ייפגשו.
¹⁷ כתב הלכה.

השקפת עולמה של חמאס:

במחצית אוגוסט 1988, תשעה חודשים לאחר ייסודה, פרסמה חמאס את האמנה שלה. המסמך נוסח בירדן בידי אנשי האחים המוסלמים ונשלח לשיח' אחמד יאסין. יאסין תיקן ושיפץ את סעיפיו, ולאחר שאישרו סופית הורה להדפיסו ולהפיצו ברחבי השטחים. פרסומה של האמנה היה ציון דרך מרכזי בהתפתחותה של חמאס. חשיבותו בכך שייצג ניסיון ראשון לגבש מצע אסלאמי-פלסטיני עצמאי. כנגד תפיסתו החילונית של אש"ף הציבה חמאס השקפת עולם טוטאלית, ששאבה את השראתה ממקור אחד ויחיד: הציווי האלוהי. כך נוסחה סיסמת התנועה החדשה בסעיפה השמיני של האמנה: "אללה הוא מטרותה, השליח הוא המופת שלה, הקוראן חוקתה, הג'יהאד הוא דרכה, והמוות למען אללה הנו הנשגב בשאיפותיה."

בשל דרך ניסוחה ולשונה רווית המקורות נתפסת אמנת חמאס כמסמך נצחי, אוניברסלי ובלתי ניתן לשינוי. להבדיל מהאמנה האסלאמית מנוסחת האמנה הלאומית הפלסטינית כמצע פוליטי, בעל אופי חילוני-אזרחי, ואחד מסעיפיה (סעיף 33) מאפשר לתקנה ברוב של שני שלישים מחברי המועצה הלאומית הפלסטינית.

האם ניתן לשנות את מצעה האידיאולוגי של חמאס? איש התנועה, ח'אלד אלעמאירה, הגדיר את האמנה כ"מסמך טקטי, שכעשרים אחוז ממנו, אלה המבוססים על הקוראן, הם נצחיים, והשאר בני שינוי". הגדרה זו עולה בקנה אחד עם מידת הגמישות שגילתה חמאס במהלכה הפוליטיים בזירה הפנימית.

הקשר לאחים המוסלמים:

ראשית דבר קובעת האמנה את ייחוסה של חמאס לתנועת האחים המוסלמים. בסעיפה השני נאמר: "תנועת ההתנגדות האסלאמית היא אחד האגפים של האחים המוסלמים בפלסטיין". לראשונה בתולדות התנועה בעזה הופיעו האחים בשמם בגלוי. הקשר עם תנועת האם בא גם במישור הסמלי. חמאס אימצה את סמלם המסורתי של האחים המוסלמים, המורכב משתי חרבות מוצלבות החובקות ספר קוראן, ומתחתיו המילה "ואעדוא", הפותחת פסוק מהקוראן: "והכינותם נגדם ככל אשר תוכלו חיל ומחנה סוס לירא בהם את אויב אלוהים ואויבכם ואת אחרים מבלעדיהם אשר לא תדעו אותם, אלוהים יודע אותם." בהקשר החדש של החמאס קיבל הפסוק פרשנות חדשנית מזו שהייתה לו כשהיה בשימוש האחים: לא עוד היערכות ממושכת לקראת השעה היעודה, אלא ג'יהאד צבאי לאלתר. זו הייתה תמצית השינוי שעברו האחים.

היחס לג'יהאד:

למרות זיקתה המוצהרת לתנועת האם בחרה חמאס ללכת בדרך משלה, בקובעה קדימויות חדשות הנושא הג'יהאד. במסגרת זו הציבה את מלחמת המצווה כנגד רעיון המאבק המזוין מבית

מדרשו של אש"ף. במסורת האסלאמית לא נחשבת מצוות הג'יהאד לחובה אישית, החלה על המאמין. האחים המוסלמים, לעומת זאת, הפכו את הג'יהאד לאחד מיסודות הדעה, וכבר חסן אלבנא הטיף לחסידי להתכונן לקראת המוות בשם אללה, כדי שיוכלו לבוא בשערי גן העדן. אמנת חמאס קובעת שהג'יהאד נגד ישראל הוא חובה אישית: " ביום שבו גוזל האויב חלק מאדמת המוסלמים, הופך הג'יהאד לחובה אישית המוטלת על כל מוסלמי. לנוכח שוד פלסטיין בידי היהודים אין מנוס מהנפת דגל הג'יהאד" (סעיף 15).

למושג הג'יהאד צורף יסוד חשוב נוסף בתורת האחים המוסלמים- ה"סבר"¹⁷. ההתמדה, על פי הפונדמנטליסטים הסוניים, היא מידה נעלה, שיש לדבר בשבחה ולאמצה כדרך חיים. למאבק לשחרור פלסטיין הכניס ה"סבר" ממד של אורך נשימה.

תפקידו של הג'יהאד הפלסטיני הוא לפורר את כוחו של הכובש הזר במלחמת גרילה אינסופית. לדברי דובר חמאס: " חמאס לבדה לא תוכל לשחרר את פלסטיין, אך היא מהווה את חוד החנית במלחמת התשה שעלולה להימשך גם שלושים, ארבעים שנה, עד שיבין האויב הציוני שהאדמה אינה שייכת לו."

מתוך

הכרה שהג'יהאד הפלסטיני לבדו לא יוכל להביא לחיסול הישות הציונית, קובעת האמנה שבעיית שחרור פלסטיין כרוכה בשלושה מעגלים: הפלסטיני, הערבי והאסלאמי. לכל אחד מן השלושה יש תפקיד במאבק עם הציונות. ברוח זו תובעת האמנה מן המדינות הערביות הגובלות בישראל לאפשר מעבר של לוחמים המבקשים להצטרף למאבק האחים בפלסטיין. במקביל נקראים אנשי הדת והחינוך לעשות למען הפצת התודעה האסלאמית ורוח הג'יהאד ברחבי העולם הערבי והמוסלמי.

תפיסתה החברתית של חמאס:

מושג הג'יהאד עומד גם ביסוד תפיסתה החברתית של חמאס. גאולת היחיד ממצוקת חייו היא צעד בדרך להגשמת מטרת העל: השלטת דבר אללה בעולם כולו. הפרט ששחרר מכבלי הבערות והכפירה יגויס למחנה מאמיני אללה ויהפוך ללוחם בשירות הדת. בעלון התנועה נאמר כי " הייחודיות של חמאס... נובעת מהשליחות הנצחית, שמיקדה את היעד שלה בשחרור האדם מן הבורות ומן השחיתות החברתית, על מנת שיוכל להקדיש את עצמו לשחרור אדמתו הגזולה ולעקירת הסרטן מגוף האומה, וכדי שנאמני אללה יוכלו לחיות באדמת הקודש הפלסטינית בביטחון, בריבונות ובעצמאות". הסולידריות החברתית זוכה לדגש מיוחד באמנה כיסוד של חיזוק האחדות וליכוד השורות אל מול " האויב היהודי- הנאצי". ברוח האחים המוסלמים קורא סעיף עשרים ואחד לחברי התנועה להשתתף בשמחות הציבור ובאבלו, ו" לראות את טובת הציבור כאילו היא טובתם הם"

במסגרת המאבק יש תפקיד חשוב גם לאישה, כנאמר בסעיף שבעה עשר: "לאישה המוסלמית יש במערכת השחרור תפקיד שאינו נופל מזה של הגבר, שכן היא מייצרת את הגברים". כמו הלא מוסלמי, גם האישה המוסלמית היא קורבן לאי שוויון, וגם מעמדה הוא מעמד על תנאי: יש לה מקום בחברה, כל זמן שהיא מכירה בנחיתותה. מקום זה הוא קבוע מראש ותחום בקווים מוגדרים: הבית והמשפחה. בסעיף שמונה עשר באמנת חמאס נאמר כי " לאישה בבית ובמשפחה הלוחמת, בין כאם ובין כאחות, תפקיד נכבד בטיפול בבית ובגידול הילדים על ברכי הערכים והמושגים המוסריים השאובים מן האסלאם. עליה לחנך את בניה למלא את מצוות הדת

¹⁷ סבלנות, התמדה.

כהכנה לתפקיד המצפה להם בג'האד". ייעודה של האישה כולל בתוכו את חובת ההקרבה של היקר מכל- חיי הבנים- על מזבח האמונה, ואת קבלת הדין ללא פקפוק.

לאומיות:

החידוש הבולט ביותר באמנה הוא אימוץ הלאומיות הטריטוריאלית. סעיף שש באמנה מגדיר את תנועת ההתנגדות האסלאמית כ"תנועה פלסטינית ייחודית, נאמנותה היא לאללה ודבקותה היא באיסלאם כדרך חיים. היא פועלת להנפת דגל אללה על כל פיסת אדמה בפלסטין". הרעיון החדש מצא את ביטויו גם בהופעת המילה "פלסטין" בסמלה של חמאס. באמנת חמאס, תופסת הפטריוטיות מקום של כבוד בקדמת הבימה. כך קובע סעיף שנים עשר באמנה, כי ה"פטריוטיות היא חלק מהאמונה הדתית. אין פטריוטיות גדולה ועמוקה ממצב שבו האויב משתלט על אדמה מוסלמית." הקו החדש שאימצה חמאס היה בראש ובראשונה פרי ההכרה שהתעלמות מהממד הלאומי תותיר את התנועה מחוץ לקונסנסוס הפלסטיני. הלאומיות באה אפוא לשרת את האיסלאם. חמאס פועלת בתוך גבולות פלסטין, ולפיכך היא מגדירה את עצמה כתנועה פלסטינית. לפי איש חמאס, "חמאס לא נטשה מעולם את תפיסתה הפאן - אסלאמית, ולא אימצה את הלאומיות החילונית במלוא מובן המילה. אלא שחמאס רוצה לאסלם את פלסטין. אימוץ הקו הלאומי הוא צעד טקטי, שנועד לשמור על אמינותה בעיני הציבור שלה. אין זה שינוי, אלא שלב שני באבולוציה הפוליטית שלה כתנועה אסלאמית".

לתנועה יש מחויבות לרעיון הפאן- אסלאמיות. לדברי ד"ר מחמוד אלזהאר מחברי חמאס: " לנו הערבים יש תרבות אחת ושפה אחת. גבולות המדינות השונות בעולם הערבי אינם הגבולות שלנו, אלו גבולות שנקבעו בידי צרפת ובריטניה. הגבול עם מצריים אינו הגבול שלנו והגבול בין עיראק לסוריה אינו הגבול שלנו. עבד אלנאצר רצה להקים מדינה פאן- ערבית בדרך שלו, הדרך החילונית, ונכשל. אנחנו רוצים לנסות את הרעיון בדרך שלנו".

על מנת לגשר על הסתירה בין האידיאל האסלאמי לרעיון הלאומי, מדגישה חמאס את אופייה הדתי של הבעיה הפלסטינית ומייחסת ממד של קדושה לפלסטין. ברוח זו קובעת אמנת חמאס כי " פלסטין היא אדמת וקף אסלאמי של המוסלמים בכל דורותיהם עד קץ הימים". הארץ מקודשת להם מאז כבש אותה הח'ליף עומר אבן ח'טאב, ו"אין לוותר עליה או על חלק ממנה".

תפיסה זו קיבלה חיזוק בכרוזים רבים של חמאס. כך נאמר בכרוז מיום 5 במאי 1991: " בעיית פלסטין היא בעיה של אמונה ודת, ולא בעיה של עפר וטיט. פלסטין היא אדמה, שקדושתה באה אחרי קדושת מכה ומדינה, ולכן ויתור על גרגר אחד מאדמת פלסטין הוא ויתור על אמונתה של האומה האסלאמית ועל האמונה באללה ובשליחו". הרעיון של פלסטין כווקף הוא רעיון חדש, שצמח כמקבילה של הטיעון הציוני בדבר זכותם של היהודים על ארץ ישראל. חמאס אימצה את הרעיון הזה, אף שאין לו אחיזה במסורת האסלאמית. זו לא ייחסה מעולם חשיבות יתרה לפלסטין. למעשה, לא רעיון הווקף הוא שעומד ביסוד התביעה האסלאמית על פלסטין, אלא טיעון הגזלה. לפיו פלסטין הייתה בעבר "דאר אלאסלאם"¹⁸ ונלקחה בכוח בידי לא מוסלמים. לפיכך יש לאיסלאם זכות להשיבה בכוח. מכאן גם האנלוגיה בין הכיבוש הציוני לכיבוש הצלבני של ימי הביניים: גם אז נאלצו המוסלמים לחיות תקופה ארוכה תחת שלטון זר, על אדמה שהייתה פעם מוסלמית. אז שוחררה האדמה, והיא תשוחרר שנית.

מטרותיה ויעדיה של חמאס:

מטרתה העיקרית של חמאס, כפי שעולה מן הכרוזים ומגילויי הדעת שלה, היא כינון מדינת הלכה אסלאמית בכל שטחה של פלסטין, "מן הים ועד הנהר". כך נוסחו יעדי התנועה באמנה: " מלחמה בשקר והבסתו כדי להשיב את האמת, השבת המולדת

¹⁸ מקום המצוי בשליטת האסלאם.

לבעליה כדי שיוכרז מעל מסגדיה על הקמת מדינת האסלאם, וכדי שהעולם כולו ישוב למהלכו התקין".
יעדיה הפוליטיים של תנועת החמאס:

I. "נסיגה ישראלית מלאה מהאדמות הכבושות".

II. "פיקוח של האו"ם על האדמות הכבושות".

III. "לאחר מכן, מתן הזדמנות לבני העם הפלסטיני לבחור את מנהיגיהם".

המדינה האסלאמית:

אמנת חמאס מציירת תמונה אידיאלית של המדינה האסלאמית, שישלטו בה השלום והשלווה, כנאמר בסעיף 31: "בחסות האסלאם יכולים לחיות זה בצד זה בני כל שלוש הדתות: האסלאם, הנצרות והיהדות, בשלום ובביטחון". מדינה זו תנהג לפי עקרון השורא, כלומר בשיטת התייעצות, ותהיה יותר דמוקרטית מהדמוקרטיה. הדמוקרטיה נוסח חמאס היא, כמובן, דמוקרטיה אסלאמית, כשם שהחופש הוא חופש אסלאמי, כלומר יש להם תוקף כל זמן שאינם סותרים את חוקי הקוראן.

היחס לישראל וליהדות:

ה"ליברליזם" של חמאס אינו עומד גם במבחן היחס למיעוטים. לא זו בלבד שבני שתי הדתות האחרות יש להם זכות קיום רק כבני חסות, כלומר, כאזרחים מדרגה שנייה, אלא שיחסם של הפונדמנטליסטים ללא מוסלמים וליהודים בפרט, אינו מצטיין בסובלנות וחסד אלא באיבת עולם. עדות לכך הוא סעיף השביעי של אמנת חמאס: "שעת הניצחון לא תבוא עד שיילחמו המוסלמים ביהודים ויהרגו בהם, עד כדי כך שכאשר יסתתר יהודי מאחורי עץ או אבן, יאמרו אלו: מוסלמי, עבד האל! האמנה, השזורה פסוקי קוראן, נגועה בנימות אנטישמיות בנוסח הפרוטוקולים של זקני ציון, ומנסחיה לא נרתעו אף מהגדרת היהודים כנאצים. היהודים הם אויבי האנושות, מחרחרי מלחמות ומחוללי הרס. הם מבקשים לשלוט בעולם כולו בעזרת אמצעי התקשורת העולמיים, ארגונים חשאיים ורשתות ריגול. הם עומדים מאחורי הסחר בסמים ובמשקאות משכרים. הם עמדו מאחורי המהפכה הצרפתית, המהפכה הקומוניסטית, מלחמת העולם הראשונה והשנייה- הכול בשירות הציונות ובהכוונתה.

נוסח האמנה משקף במובהק את יחסו של הפונדמנטליזם האסלאמי כלפי ישראל והיהדות. יחס זה מתאפיין בשנאת יהודים עזה ובדמונולוגיה של הציונות. באסלאם הקלאסי הופיע היהודי ככוח עוין, אבל שפל ובזוי וחסר אונים, והאיבה הקוראנית כלפיו הייתה נעדרת גזענות. אבל מרגע שזוהתה היהדות עם הציונות המדינית הפכו היהודים לגורם אפל, מאיים ושטני, המייצג את כל כוחות הרוע בעולם. "הסכסוך עם האויב", נכתב בעלון מיוחד של חמאס, "הנו סכסוך תרבותי בין שתי אמונות: האמונה היהודית הכוזבת כי פלסטין הנה הארץ המובטחת וחלום ההתפשטות מן הפרט ועד לנילוס, והאמונה המוסלמית הרואה בפלסטין אדמת וקף אסלאמי, שלא ניתן לוותר ולו על גרגר ממנה".

מן ההתנגדות הנחרצת לפשרה טריטוריאלית נובעת גם עמדתה של חמאס כלפי משא ומתן עם ישראל: כל משא ומתן כזה עלול לגרור אחריו ויתורים מצד הפלסטינים, ולפיכך יש לדחותו על הסף. סעיף שלושה עשר באמנה קובע: "היוזמות, ומה שמכונה פתרונות השלום והוועידות הבין לאומיות לפתרון הבעיה הפלסטינית, סותרים את השקפת תנועת ההתנגדות האסלאמית...ועידות אלה אינן אלא סוג נוסף של השלטת הכופרים על אדמת המוסלמים. ממתני עשו הכופרים צדק לבני האמונה?... אין לבעיה הפלסטינית פתרון אלא בג'יהאד. כל היוזמות, ההצעות והוועידות הבינלאומיות הן בזבוז זמן ומשחק שווא." כל תהליך מדיני, לדעת אנשי חמאס, צריך לבחון מחדש את הבסיס להקמתה של מדינת ישראל.

מתוך נאמנות להצהרת העקרונות שלה התנגדה חמאס לכל יוזמות השלום שהועלו בשנים האחרונות, ובכלל זה רעיון האוטונומיה בשטחים, שלפי דברי שיח' יאסין, "משמעותה המעשית היא שהיהודים יקבלו הכל והפלסטינים שום דבר."

מנקודת הראות של הקונפליקט הישראלי-ערבי, התביעה האסלאמית על פלסטין מייצגת חזרה לנקודת ההתחלה של הסכסוך. אותן עמדות מוצא של אש"ף, שבהן חל כרסום הדרגתי במהלך השנים, הן הן עמדותיה המוצהרות של חמאס. בפועל הפגינה חמאס קו פשרני בהרבה מן המסר המקסימליסטי העולה מן האמנה שלה, ולנוכח אילוצי המציאות אימצה לה "מדיניות שלבים". בשלב הראשון תהיה מוכנה חמאס להסתפק בהקמתה של ישות לאומית-פלסטינית באותם שטחים שישוחררו מידי ישראל. זאת בתנאי שיובהר כי הפשרה היא זמנית, והפתרון לא יכלול הכרה בנוכחות הציונית בפלסטין. מכאן יימשך המאבק על החזרת כל שטחי המולדת הפלסטינית. בשלב הרחוק יותר תוקם בפלסטין מדינת הלכה, שתהיה ראש החץ של חידוש הח'ליפות האסלאמית. לדברי איש חמאס: "חמאס מאמינה שבסוף הימים ישראל תושמד. חמאס גם יודעת, שלמדינה פלסטינית בשטחים אין סיכוי לשרוד, כלכלית ופוליטית, ובסופו של דבר, היא תאוחד עם העולם הערבי. האסלאם הוא נצחי, ואילו מדינת הלאום עשויה לעבור מן העולם."

הבעיה הפלסטינית:

בראיון שנערך עם יאסין ב-20 באפריל 1989, הבהיר שיח' יאסין את השקפתו ביחס לפתרון הבעיה הפלסטינית. "אני שואף להקמת מדינה פלסטינית בגבולות הידועים של פלסטין" לעת עתה, הצהיר, הוא תומך בהקמת מדינה פלסטינית על כל שעל מפלסטין שישוחרר, אבל בלי לוותר על זכות הפלסטינים על יתר האדמות. הוא שולל את עמדת אש"ף, הגורסת הקמת מדינה בגדה המערבית וברצועת עזה, מאחר שכרוך בה ויתור על שאר אדמות פלסטין. "בכל מקרה", אומר יאסין, "הפתרון הוא מדינה פלסטינית אסלאמית על כל אדמות פלסטין, שיחיו בה ערבים, יהודים ונוצרים תחת שלטון אסלאמי." בהזדמנויות אחדות, שבהן התייחס לנושא המדינה הפלסטינית העתידית, התבטא יאסין בזכות כינון קונפדרציה עם ירדן "בתנאים מסוימים". התבטאויותיו עלו בקנה אחד עם ההשקפה הפאן-אסלאמית של חמאס.

היחס לאש"ף:

דוברי החמאס מצהירים, כי החמאס מעריך את פועלו של אש"ף בשדה העשייה הלאומית הפלסטינית, אך אינם מכירים בעליונותו ובסמכותו של הארגון כלפי החמאס. החמאס מתייחס לאש"ף כאל בן משפחה: בדבריהם מודגשת הערכה לתרומתו של אש"ף, כמי שהצליח ללכד את הפלסטינים ולהעניק להם מסגרת התייחסות תוך גיבושה של ישות עצמאית ומקורית, ובכך "גרם לאויב להחמיץ את ההזדמנות שלו להגשמת חלומו לפורר את העם הפלסטיני ולהטמיעו במדינות אחרות". הישג נוסף, הנזקף לזכותו של אש"ף, הוא הפיכת הפלסטינים "מעם פליטים העקור מאדמתו לעם שצבר ניסיון בלחימה ועימות".

ואולם בין החמאס לאש"ף מפרידה שאלת היחס לאיסלאם, ומכאן נובעות מחלוקות באשר לדרך המדינית. בעיני אנשי החמאס, סטה אש"ף מדרך האיסלאם באמצע את רעיון המדינה החילונית. לכשישנה עמדה זו יוכלו שתי התנועות להסתדר ביחד ועד אז, תמשיך תנועת החמאס להתקיים כגוף עצמאי.

ה"אינתיפאדה":

המאורעות בגדה המערבית, במזרח ירושלים וברצועת עזה, שהחלו ב-9 בדצמבר 1987, הם המקיפים, הממושכים והחמורים ביותר שהיו בשטחים מאז כניסת צה"ל אליה בשנת 1967. אופייניות להם פעולות כמו הפגנות, חסימות כבישים, יידוי אבנים, השלכת בקבוק תבערה, ושבתות ממושכות במסחר, בלימודים וכמעט בכל תחומי החיים של האוכלוסייה הערבית. בערבית משתמשים בביטוי "אינתיפאדה", שתרגומו "התנערות", להגדרת גלי המהומות בהם אפשר לראות התקוממות עממית וגילויי מרי אזרחי המקיפים שכבות אוכלוסייה רחבות בשטחים. על עוצמת המהומות ניתן לעמוד לפי מספר ההרוגים, שהגיע ליותר מ-60- כבר באמצע פברואר 1988. מספר הפצועים הגיע למאות ומספר העצורים לאלפים.

הרקע והסיבות הכלליות שגרמו ל"אינתיפאדה":

התפיסות הפוליטיות:

- הזדהות גוברת עם הרעיונות הפוליטיים והפלסטיניים ועם ארגוני הטרור הפלסטיניים.
- התגברותו של זרם דתי המאמין כי הקמת פלסטין וסילוק "הכופרים הציוניים" מעל אדמת האזור הם גם חובה דתית.
- עוינות לשליטה הישראלית באזור ורצון לרצות בשלטון עצמי.

הערכת המצב הפוליטית:

- ייאוש גובר מכוחם של ארגוני הטרור הפלסטיניים, ודרך ה"מאבק המזוין" (הטרור) בה בחרו להביא לפתרון פוליטי של בעיית השטחים.
- ייאוש גובר מיכולתן או מרצונן של מדינות העולם הערבי להתאחד ולהביא לקידום של פתרונות פוליטיים כאלה.
- אוהדי אש"ף העריכו כי עליהם להפגין מחדש את כוחו של ארגונם, בשל העלייה בפעילותם של הפרו-ירדנים באזור בתקופה האחרונה.

מצוקות חברתיות:

תחושות קשות ותסכולים הנוגעים למצב החברתי- כלכלי ולתנאי החיים.

- מצב כלכלי קשה.
- מגורים בתנאים קשים.
- עבודה פיסית בשכר נמוך ובתנאים קשים. היציאה לעבודה- מגיל נמוך במיוחד. יוקרתם של התפקידים שממלאים עובדי השטחים – נמוכה, וכך גם מעמדם מול המעבידים. בחלק גדול מהמקרים מדובר בעבודה לא מאורגנת.
- התסכול החברתי- כלכלי גובר לאור השוואת התנאים השוררים בשטחים למצב בישראל.
- מצב הפליטים קשה במיוחד: הצפיפות במחנות רבה, ושירותי התברואה מינימליים. התעסוקה- בעיקר כעובדים שכירים, בתפקידים לא מקצועיים.

- הפליטים ומדינות ערב מסרבים לשתף פעולה עם ישראל בפתרון הבעיות במחנות, ומתעקשים להקפיא את הטיפול בעניינם בידי מוסדות בין לאומיים.
- הממשל הישראלי ומערכת הביטחון ניסו את כל האמצעים כדי להביא להפסקת השביתות וההפגנות: אלפים נעצרו, הוצאת צווי גירוש, הוטלו צווים לסגירת מוסדות חינוך, נעשו ניסיונות לפתוח חנויות בכוח וניסיונות להטיל עוצר, סגר, וכמעט מצור על ערי וכפרים.
- עפ"י ההנחיות צוידו החיילים באלות ומאות מפגינים הוכו עד שבירת עצמות. נעשו גם ניסיונות שכנוע- הובטח להרחיב מתן רשיונות בנייה ורשיונות לאיחוד משפחות. כל האמצעים הללו ואחרים לא הצליחו לעצור או להחליש את גלי המהומות.
- נראה ש"ההתנערות" שואבת כוח ועידוד רב מעצם הצלחתה. המהומות הביאו להתעניינות עולמית חסרת תקדים בנעשה בשטחים ועוררו גל של ביקורת חריפה על ממשלת ישראל ומדיניותה.

ה"אינתיפאדה" והחברה הישראלית:

השסע האידיאולוגי:

ה"אינתיפאדה" פרצה בעיצומה של מחלוקת אידיאולוגית- פוליטית חריפה ביותר בקרב האוכלוסייה היהודית בדבר עתיד השטחים המוחזקים. ה"אינתיפאדה" לא זו בלבד שלא הפחיתה מעצמת המחלוקת, אלא אף החריפה אותה ביותר.

מפלגת העבודה, המפלגות שמשמאלה וכן חוגים שונים בקרב החרדים ובקרב הדתיים הציוניים, מעדיפים את פתרון הפשרה הטריטוריאלית- חיים "זה ליד זה" של שתי רשויות מדיניות, כשביניהן מפריד גבול מוכר ומוסכם על- ידי הצדדים ועל - פי החוק הבין לאומי.

עם זאת, קיים ויכוח פנימי בקרב מחנה זה בדבר האפשרות של הקמת מדינה פלסטינית נפרדת. הרוב הגדול בקרב מחנה זה מעדיף, כנראה, צורה זו או אחרת של קונפדרציה ירדנית- פלסטינית, שפירושה שלילת קיומה של מדינה ערבית ריבונית נוספת בין המדבר לים. בקוטב השני עומדים החוגים השונים, המבקשים לגרש את האוכלוסייה הערבית, ובראש ובראשונה את ערביי השטחים המוחזקים, למדינות ערב. את העמדה הרשמית של הליכוד ניתן להגדיר כקבלת העיקרון של "זה בתוך זה", דהיינו, זכות ההתיישבות וההתנחלות בכל מקום, כולל באזורים צפופי אוכלוסין, אבל בצד זה גם הענקת אוטונומיה רחבה לתושבים אבל לא לטריטוריה.

המחלוקת בשאלת עתיד השטחים שנכבשו ב-1967- הגיעה לשיא חדש עם פרוץ ה"אינתיפאדה" בדצמבר 1987. מערכת השליטה והבקרה שבנתה ישראל בשטחים המוחזקים נשענה מלכתחילה על כוח כפייה ולא על לגיטימציה שמקורה בקונצנזוס. בכך נבדל הממשל הצבאי בשטחים מן הממשל בישראל, המתבסס על ערוצים פתוחים של השתתפות פוליטית ומיקוח פוליטי.

מבחינה צבאית:

ההתקוממות שהחלה בחודש דצמבר 1987, העמידה את גורמי הממשל הצבאי באזור יהודה ושומרון ובאזור חבל עזה בפני מציאות חדשה, שטרם עמדו בפניה קודם לכן במהלך עשרים שנות השלטון הישראלי באזורים אלה. כוחות הביטחון נדרשו לתת מענה לבעיות חדשות

ולמצבים לא מוכרים, אשר צצו מדי יום ביומו. בטרם היה סיפק בידי מי מהגורמים הפועלים בשטח להיערך עפ"י תכנית פעילות מוגדרת מראש, הצופה פני עתיד, נאלצה המערכת לפעול בשיטה של כיבוי שריפות מקומיות- ובד בבד להתחיל בהיערכות איטית ומסודרת לקראת הבאות: גישתם להיערכות זו הייתה ¹⁹"להרגיע את האוכלוסייה ולהשיג שקט בכל רחבי יהודה שומרון ועזה. אולם, אפילו אם לא ישיגו הרגעה מוחלטת, המסר כי אין כניעה לאלימות מטרתו בין השאר לאפשר למדינאים לפתור את הבעיות בדרכים מדיניות. אפילו אם ישיגו שקט מוחלט, אך במחיר כבד מאוד של יצירת עוינות חסרת פשרות מעבר למה שיש בלאו הכי אצל האוכלוסייה המקומית, הרי מחיר השקט הזה יהיה כבד מאוד בהיבט התרומה לפתרון המדיני. מכאן, ששכרם יצא בהפסדם."

כזה היה גם מצבה של מערכת בתי המשפט באזור יהודה ושומרון ובחבל עזה. ההתפרצויות האלימות באזורים ותופעות של מרי אזרחים, כגון אי תשלום מסים ואי תשלום חובות לנושים, הובילו לעלייה חדה במספר התיקים, שעמם נאלצה המערכת להתמודד בלי הכנה מוקדמת. גם השימוש המתרחב בסנקציות ובאמצעים כגון מעצרים מנהליים וגירושים, הטיל מעמסה כבדה נוספת על כתפי המערכת.

המערכת המימשלית והצה"לית נדרשו לתת מענה ולהתמודד עם מספרי עצירים ואסירים בהיקפים העולים על כל מה שהיה מוכר וידוע עד אז. בתי כלא צבאיים חדשים נפתחו בזה אחר זה, לאחר שמתקני הכליאה הקיימים נסתמו לחלוטין ולא יכלו עוד לקלוט עצורים נוספים. לצד העומס העצום, שהוטל באחת על מערכת השיפוט הצבאית, על גורמי התביעה הצבאית ועל כוחות הביטחון, הלכה וקרסה מערכת אכיפת החוק המקומית עם התפטרותם של השוטרים המקומיים מעבודתם, לאחר שחיהם ורכושם נמצאו תחת איום מתמיד מצד הגורמים האלימים באוכלוסייה המקומית.

בנסיבות אלה נדרשו גורמי הפרקליטות הצבאית, ובכלל זה חוליות התביעה הצבאית באזור יהודה ושומרון וחבל עזה ובתי המשפט הצבאיים באזורים, להתארגן באופן שיאפשר המשך תפקוד תקין של המערכת המשפטית ובכך למנוע התמוטטות של יסוד שלטון החוק ביהודה ושומרון וחבל עזה.

התיישבות ותיירות:

עם תחילת ה"אינתיפאדה" דובר על יישובים המתרוקנים מתושביהם, הרי שלאחר כחצי שנה (עדיין בתקופת האינתיפאדה), קיימת ביישובי יהודה ושומרון קליטה בהיקף ובעוצמה שאי אפשר לתאר. זה נכון לגבי דרום ומערב השומרון, שם ה"אינתיפאדה" פעילה פחות, וגם לגבי צפון ומזרח השומרון הנחשבים " מסוכנים " יותר.

התושבים החדשים המגיעים ליישובים ה"מסוכנים" שייכים לכל המגזרים: דתיים, חילונים, כפריים, עירוניים.

ה"אינתיפאדה" נתנה דחיפה לעידוד ההתיישבות, בבחינת " וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ". המתיישבים החדשים טוענים שבאו להתיישב כי עכשיו חשוב להתיישב באזורים הללו. מדובר באוכלוסייה אוהדת שרמת המודעות שלה עלתה כתוצאה מהאינתיפאדה. ה"אינתיפאדה"

¹⁹ מתוך דף למפקד שחולק בתחילת האינתיפאדה. אינו משקף את עמדת צה"ל כיום. נילקח מתוך: לנוכח האירועים באזור יהודה ושומרון ובאזור חבל עזה, מפקדת קצין חינוך ראשי, 28 בפברואר 1988.

הביאה לגיבושם של היישובים בתוכם, והללו פתחו במבצעי קליטה יזומים שהניבו תוצאות נעות.

בעיה קריטית שיצרה ה"אינתיפאדה" היא בעיית הנסיעה בצירים. קרובים שאינם תושבי האזור נמצאים במתח גדול יותר, חוששים יותר וממעטים לבוא לביקורים. את בעיית הנסיעה בכבישים ניסו לפתור בשתי דרכים: המיגון- תחילה סירבו המתיישבים למגן את מכוניותיהם כיוון שראו בכך מעין כניעה לפורעים. אח"כ נעשה מיגון מקיף לכלי הרכב הציבוריים.

סלילת צירים עוקפים- כבישים שיעקפו את מרכזי האוכלוסייה הערבית וימנעו את הצורך במעבר בתוכם.

התדמית הביטחונית הנמוכה של אזורי יהודה ושומרון הביאה גם לירידה חדה בעקומת הטיולים באזור. אילו שכן מטיילים הם בעיקר תושבי האזור וכאלו שמכונים " מגזר קוראי הצופה"- אנשי הקיבוץ הדתי, מוסדות דתיים וכד'. יש ירידה משמעותית במספר הקבוצות הבאות לטיול הכולל לינה באזור. לפי הנחיות צה"ל ומשרד החינוך שונו מסלולי הטיול- מסלולים הסמוכים לכפרים ערביים כבר לא נמצאים באזורי הטיול. עם זאת הצד החיובי הוא שבעקבות האינתיפאדה החלו לטייל במקומות חדשים בהר חברון, שאינם פחות יפים.

ההשפעה על שוק העבודה:

תחום נוסף שבו ניכרת כבר בטווח הקצר השפעת ה"אינתיפאדה" על החברה הישראלית הוא שוק העבודה הישראלי. ההחלטה, שהתקבלה זמן קצר אחרי מלחמת ששת הימים, לאפשר לערביי השטחים לעבוד בישראל הביאה בהדרגה להשתלבות של חלק ניכר מכוח העבודה הפלסטיני בשוק העבודה הישראלי. יתר על כן, אוכלוסיית השטחים הביאה להרחבת שוק היצוא הישראלי בממדים לא קטנים לפחות מבחינתם של ענפי יצור מסוימים.

כמו כן, קלט השוק הישראלי מוצרים מסוימים של הייצור החקלאי של הגדה.

ה"אינתיפאדה" בלמה במידה רבה תהליכים אלה. לא זו בלבד שנבלם הגידול בחליפין הכלכליים בין ישראל לבין השטחים שבשלוטונה, אלא אף חלה ירידה גדולה בחליפין אלה, ירידה זו הייתה תולדה של התערבות תהליכים פוליטיים בפעולת גורמי השוק הכלכליים. כתוצאה מכל לא זו בלבד שהצטמצמו יחסי הגומלין בין כלכלת ישראל לכלכלת השטחים אלא אף חלה, כצפוי במצבים כאלה, נסיגה בתפוקות שתי הכלכלות. הנפגעים העיקריים מכך הם אוכלוסיית השטחים, שרמת חייהם לאחר 1967 עלתה בשל תשומה של הכנסות שמקורן בעיקר בתעסוקת עובדים מן השטחים במשק הישראלי.

לכל אלה הייתה השפעה גם על המשק הישראלי שממערב לקו הירוק. כלכלת הגדה המערבית, ועוד יותר מזה כלכלת עזה, התפתחו במשך עשרים שנה כמרכיבים משלימים של כלכלת ישראל. תפקידים מסוימים במשק הישראלי, בעבודות בנייה ובשירותים אוישו כאמור בעיקר על- ידי עובדים מקרב אוכלוסיית השטחים.

לפיכך, הצמצום הניכר שחל בהיצע עובדים אלו מצא את המשק הישראלי ללא תחליף מידי לעובדים אלו. היצע העבודה הזולה בלם, למשל, את ההתפתחות הטכנולוגית בענף הבניה ואת חיפוש התחליפים לעובדים

אלו בתחומים אחרים. בתנאים אלה חלה ירידה במרכיב ההון לעומת מרכיב העבודה בכמה מענפי המשק הישראלי והיא אינה ניתנת לתיקון מידי ללא השקעת הון גדולה. על כל אלה נוספת המעמסה של הוצאות הביטחון הישירות שגדלו בשל הצורך לטפל ב"אינתיפאדה". ה"אינתיפאדה" הפסיקה אפוא תהליך, שיש שתיארוהו כבלתי הפיך, ולעומת זאת הקו המפריד בין ישראל הריבונית לשטחים המוחזקים הפך שוב לבולט, לאחר שבמשך שני עשורי שנים נראה היה כאילו הוא הולך ומטשטש.

היחס לחמאס:

משהוקם החמאס והעמיקה מעורבותם של פעילי הזרם האיסלאמי ככלל באלימות, שולב הארגון בין יעדי הפעילות השגרתית של כוחות הביטחון הישראליים נגד הטרור. ביולי 1988 נערך גל מעצרים בקרב פעילי חמאס, ומאז גלי המעצרים נערכו לעיתים קרובות יותר. במאי 1989 ניחתה על החמאס מכה נוספת: 250 מפעילי הארגון נלכדו על-ידי זרועות הביטחון, ובהם מנהיג התנועה, השייח' אחמד יאסין, ומנהיגים בכירים נוספים. במהלך המעצרים נחשפו גם מאגרי נשק. גל המעצרים העיקרי התבצע בבסיס כוחה של תנועת החמאס, ובה בעת נעצרו כמה עשרות פעילי חמאס נוספים גם בגדה המערבית.

בספטמבר 1989 הוצאה תנועת החמאס אל מחוץ לחוק, וכך פוּשטו הליכי העמדתם לדין של פעילים המזוהים עמה ונהליה.

ה"אינתיפאדה" והחברה הפלסטינית:

דעות שונות:

בקרב ראשי הארגונים השונים היו דעות שונות בדבר כיווניה העקרוניים והישגיה של ההתקוממות.

החזית העממית של ג'ורג' חבש:

דנה את ה"אינתיפאדה" באמת-מידה אחת ויחידה: תרומתה למאבק בישראל ולהשגת כל יעדי המסורתיים של אש"ף. לדעת ארגון זה, שינתה האינתיפאדה את העימות מיסודו באשר מרכז הכובד הועתק מגבולות ישראל אל תוך-תוכה. ההתקוממות מלמדת, כי ללא מאבק לא תיסוג ישראל, ובשל מהותה הכוחנית, אין היא מבינה אלא את שפת הכוח. בהתאם להשקפתה הדוקטרינרית, סבורה החזית העממית כי בראש וראשונה יש להציב את היעד, ובהתאם לו, להתארגן להגשמתו על-ידי יעדי משנה. לדעת הארגון, יעד ריאלי מעין זה בטווח הקרוב הוא ה"מרי הלאומי הכולל" שבו מנתקת אוכלוסיית השטחים את כל קשריה עם ישראל, מפעילה "מוסדות עממיים" כתחליף למנהל האזרחי ולממשל הצבאי ונאבקת בכל כוחה ובכל האמצעים שבידה, בכללם הפגנות המוניות, מאורגנות ושיטתיות, פעולות מזוינות ונשק חם.

נאמן לגישתו הרדיקלית, תובע חבש לגייס למאבק אף את ערביי ישראל, שכן המרי הלאומי חייב להיות כולל באמצעיו, בהיקפו ובמשתתפיו.

החזית הדמוקרטית של נאיף חוּוטתמה:

החזית הדמוקרטית אינה קיבלה את גישתה של החזית העממית, החזית הדמוקרטית ראתה את חבש כשבוי בכבלי מאווייו ומנותק מהמציאות. לדעת החזית הדמוקרטית, אין די לשאוף למרי לאומי כולל. מן הראוי שהשאיפה תוכל להתמלא. מרי לאומי אינו פרי החלטתה של הצמרת הפוליטית אלא מציאות הצומחת צמיחה אורגנית מהעם, בד בבד עם פיתוח תודעה מהפכנית בקרב ההמונים. לצד הטיעון בדבר אי-המציאותיות בגישתה של החזית העממית, משתדלת החזית הדמוקרטית להראות כי הצעותיו של חבש מיותרות ומזיקות. הן מיותרות מפני שכבר עתה יש התקדמות רבה בשטח לקראת המרי הכולל. הן מזיקות מפני שאילו אימצה אותן הנהגת ההתקוממות, לא הייתה משיגה את הישגיה הגדולים, ובראשם הכרת מנהיגי ישראל כי אין לאינתיפאדה פתרון צבאי.

פתח:

עמדתו של פתח בסוגייה זו דומה לעמדת החזית הדמוקרטית. אף הוא אינו רואה צורך להכריז על יעד שאי-אפשר לממשו עתה. ההחלטות על המשך דרכה של ה"אינתיפאדה" חייבות להיות זהירות ושקולות, ובשום אופן אין להגיע למצב שיחייב לבטל החלטה שאי-אפשר למלאה. בניגוד לחזית העממית, מאפיינים פתח והחזית הדמוקרטית את המרי האזרחי כסביל בלבד, ללא שימוש בנשק חם, ואינם תובעים מערביי ישראל לנקוט אותם אמצעים שנוקטים תושבי השטחים. לדעתם, הקשר בין ערביי השטחים וערביי ישראל חייב להיות פוליטי. תרומתם של ערביי ישראל ל"אינתיפאדה" מתמצית בפעולתם הפוליטית והציבורית בתוך המערכת הפוליטית והמשפטית של מדינת ישראל, להגשמת זכותם של הפלסטינים להגדרה עצמית ולמדינה עצמאית.

בחינה כלכלית:

מאחר שכשלושים אחוז מהכנסות אוכלוסיית יהודה ושומרון וכארבעים אחוז מהכנסות תושבי רצועת עזה נבעו מקשרי הגומלין עם ישראל, הייתה האינתיפאדה כרוכה בקרבנות כלכליים ניכרים של האוכלוסייה הפלסטינית בשטחים. שבידות מסחר ממושכות ועוצר מתמשך במקומות יישוב רבים בגדה וברצועת עזה צמצמו במידה לא קטנה את היקף היוצאים לעבודה בישראל, ובכך פגעה קשה במקורות הכנסתם. שתי ההנהגות, המפעילות את ה"אינתיפאדה" בשטחים, זו של אש"ף וזו של הזרמים האיסלאמים הקיצונים, מודעות לעובדה שהמשך יציאת הפועלים לישראל הוא בסיס חשוב לאוכלוסייה המתקוממת במסגרת התשתית הכלכלית המאורגנת שלא להיכנע לשלטונות ישראל.

הבעיה בתחום זה היא הכרטיסים המגנטיים שהנפיק הממשל הישראלי לעובדים מרצועת עזה והחשש שאמצעי זה ייושם גם בגדה. אש"ף חזר והודיע לתושבי השטחים שהם חייבים להחזיק את עצמם מבחינה כלכלית, לאחר שרוב מדינות ערב לא עמדו בהתחייבויות ובהבטחות לסייע במאות מיליוני דולר ל"אינתיפאדה" בשטחים. מצבה הכלכלי של אוכלוסיית השטחים אינו קשה כפי שרבים חושבים. הם חיים, אמנם לא ברמת החיים של פעם, אך עדיין לא תחת מצב כלכלי נמוך.

יתרונות האינתיפאדה לטענת הפלסטינים:

מאז ימיה הראשונים הצטיינה האינתיפאדה בדיאלוג פנימי פלסטיני ובו-בזמן הייתה כמעין מסר המופנה אל הישראלים. הבלטתם וגיבושם של הדיאלוג הפנימי

ושל המסר הזה תורגמו למצע מדיני מוגדר ובהיר, ולעמדה פלסטינית בנוגע לשלום, שאומצה בידי המועצה הלאומית הפלסטינית במושב האחרון באלג'יר. המציאות היא שלא ניתן עוד להתעלם מקיומם כעם פלסטיני. אמת זו זכתה לתמיכה בין לאומית, אף מן הממשל של רייגן ושולץ. הובהר בעליל שאין כל אפשרות למצוא הסדר לסכסוך באזור, אלא תוך כדי מציאת מענה לזכויותיהם הלאומיות כעם. האינתיפאדה אפשרה לפלסטינים ליהנות מריאליזם, ממציאותיות. באמצעות ה"אינתיפאדה" הם השיגו לעצמם את הכבוד הלאומי שלהם. ל"אינתיפאדה" יש דינמיקה משלה, המבטיחה לה המשכיות, עד לצאתו של צבא הכיבוש. אם הפלסטינים לא יפסיקו את ה"אינתיפאדה", העם הישראלי יהיה חייב להגיע לידי החלטה ולעשות מעשה.

החמאס ב"אינתיפאדה":

כדי לקדם את המאבק הלאומי וכחלק ממאמציו להרחיב את בסיס התמיכה, שעליו הוא נשען, נמצא החמאס שותף להתקוממות על פניה השונים. פעילי הארגון היו מעורבים בייזום ההפגנות והתנגשויות בין האוכלוסייה לכוחות הביטחון ובתכנון ביטויי מחאה עממיים ואכיפתם. כמו-כן, לפעילי הזרוע הצבאית של הארגון וליחידים שפעלו בהשראתה נודע חלק חשוב בהסלמת האלימות על רקע ה"אינתיפאדה".

הכרוזים משמשים את החמאס, לביטוי עמדות בנושאים הקשורים בניהול המאבק. כרוזי חמאס מנחים את התנהגות האוכלוסייה בנוגע לסוגיות שונות, ובכללן כלכלת השטחים, סדרי הלימודים בבתי הספר בימי שביתה... בכרוזים נקבעו ימי ציון ומועד מיוחדים, נוסף לכך, הופצו רעיונות וציוויים על-ידי כרוזים שעסקו בסוגיות מוגדרות שעמדו על הפרק. במה אחרת נמצאה להנהגת החמאס בעיתונות המודפסת והמופצת על-ידי הארגון או על-ידי גורמים חיצוניים לו.

מנהיגי החמאס רואים ב"אינתיפאדה" מהלך ביניים בלבד. גם אם לא יביא פרק זה של המאבק לשחרור פלסטין מכוח עצמו, יש בו כדי לגרום נזק רב לישראל. לטענתם, שבירות החברה הישראלית ותלותה המוחלטת בגורמים חיצוניים חושפים אותה לפגיעתם של הפלסטינים. על-ידי ההתקוממות ניתן לערער את המבנה הישראלי מבפנים, להביא לשינוי עמדות בקרב ולנסיגת ישראל משטחי רצועת עזה והגדה המערבית.

בתום שנה לפרוץ ההתקוממות העריכו גורמים בארגון, כי המאבק אכן מתיש את ישראל ופוגע קשות ביכולתה להוסיף ולהחזיק בשטחים. אמנם, אין פתרון מידי למצוקות הפלסטינים, אך החמאס ביקש להזכיר לאוכלוסייה, ש"אדמה וכבוד גובים מס, ולמכובדות יש מחיר", ועל כן יש להמשיך ולהעצים את ההתקוממות.²⁰ דוברי הארגון הביאו בחשבון, כי תהליך יציאת ישראל מן השטחים ינבע מלחץ בינלאומי, ולא ממהלך צבאי יזום, יחד עם זאת לא ראו בו אלא צעד בדרך להגשמת היעד הסופי של השמדת מדינת ישראל והקמת מדינה פלסטינית-איסלאמית בין הנהר ובין הים. על-פי ראיית מנהיגי החמאס, תונחת מכת מוות על ישראל על-ידי מדינות ערב המוסלמיות, שיאחדו את צבאותיהן למטרה זו. עד שיושג יעד רחוק זה, קראו כרוזי החמאס לתומכיהם, יש להוסיף ולפגוע בישראל בכל דרך אפשרית ולגרום לה לנזקים ברכוש ובנפש.

ימי שביתה נפרדים היו לתופעה של קבע. במידה רבה יוחסה היענות האוכלוסייה לקריאות השביתה של החמאס. לאיכות היערכותו, כמו לנחישות, המלווה לא פעם באלימות, שציינה את מאמצי האכיפה של פעילי הארגון. בתגובה להתגברות סימני העייפות בקרב האוכלוסייה ולהכבדת עול ה"אינתיפאדה" חלו במהלך השנים שינויים בעמדות החמאס באשר לניהול המאבק במישור היום-יומי. התאמת

²⁰ כרוז מס' 34 של החמאס, 13 בינואר 1989.

המדיניות הייתה תגובה לרחשי לב ההמונים. תחום אחד, שהתבטאו בו השינויים, היה הקלות בהשבת מערכת החינוך בשטחים. וכך, החל בשנתה השלישית של ה"אינתיפאדה" התיר החמאס לימודים גם בימי שביתה. אמנם, החמאס מקפיד לשמור גילויים עממיים אחרים של ה"אינתיפאדה", ובכלל זה שביתות מחאה וציון ימי מועד הקשורים במאבק, אך גם במישור זה גילו פעילי הארגון התחשבות בנטל הכבד על תושבי השטחים.

פרסומי החמאס והתבטאויות מנהיגיו שזורים בעקביות בקריאות להמונים לעשות להחמרת המאבק האלים והישיר בישראל. בהטיפה להסלמת המאבק הייתה הנהגת הארגון מודעת לסכנה הטמונה במגמה זו, והחשש מפני תגובה נוקשה של ישראל נוכח הגברת הפעילות המזוינת הביא לכך שבשנותיה הראשונות של ה"אינתיפאדה" הציג חמאס נוסחה, שעל פיה יימשך המאבק במתכונתו שייצרה את דימויו העממי, כלומר, הפגנות המוניות, ידוי אבנים והשלכת בקבוקי תבערה כביטוי עיקרי של אלימות הרחוב. עם זאת לצד פעילות זו, המתבססת על השתתפות המונית, ולא דווקא מאורגנת, תתנהל מערכה מזוינת מתחומי המדינות הגובלות בישראל.

ברוח זו פנתה הנהגת החמאס אל מנהיגי העולם הערבי בקריאה פומבית, כי יפתחו את גבולותיהם בפני ה"מוג'הדין" ויאפשרו להם לבצע את "חובתם על אדמת פלסטין". דוברי החמאס מתייחסים למאבק המזוין בשני רבדים: "באמנה האסלאמית" נשענת ההטפה לג'יהאד נגד ישראל על הבסיס הרעיוני הדתי המנחה את הארגון, אך לעתים בעקבות אירועי ראויה הוסברו משמעויות הקריאה בנימוקים מעשיים תוך הטלת אשמה על ישראל.

מעורבות פעילי החמאס במאבק המזוין מתנהלת במישורים אחדים, הנבדלים זה מזה בבחירת מטרות הפיגועים והתקיפות ובחלקו הישיר של הארגון בייזום האירועים. לחמאס נודע תפקיד מרכזי בהסלמת האלימות בקרב הקהילה הפלסטינית, אשר ניכרה החל בשנה השנייה של ה"אינתיפאדה". באפיק פעולה זה מעורבים הפלגים השונים, מקרב הזרם הדתי והזרם הלאומי כאחד. עם זאת, הראתה מנהיגות החמאס רגישות לביקורת הציבורית נגד החרפת המאבק הפנים-פלסטיני, כדי להצדיק את הפעילות הודגשה בכרוזי החמאס הפגיעה באווירה בקרב הפלסטינים בעקבות פעילותם של משתפי הפעולה, ובו בזמן ניסו הדוברים להמעיט בהיקף הפעילות נגד משתפי הפעולה בכלל מישורי המאבק.

בשנותיה הראשונות של ה"אינתיפאדה" היה חלקם של אנשי החמאס בכלל הממד האלים של ה"אינתיפאדה" מועט. זו הייתה, למעשה, המשך דרכו המסורתית של הזרם האסלאמי. אך אנשי האגף הצבאי של החמאס היו שותפים למגמת העלייה, אשר נצפתה במהלך שנות ה"אינתיפאדה", בשימוש בנשק חם ובנכונותם של פעילים חמושים להתעמת ישירות עם חיילי צה"ל. אפיונים אלה, הם שעמדו ביסוד התחושה הגוברת בציבור בישראל כמו גם בקרב הפלסטינים, כי החמאס מכרסם במעמדם של ארגונים אחרים כמנהיגי המאבק המזוין. רושם זה חוזק על-ידי קריאות בוטות להסלמה מטעם מנהיגות הארגון.

החמאס מעורב בפעילות האלימה בשטחים גם על-ידי קריאות להסלמת המאבק, הנחשבות גורם מתסיס ורב השפעה. לצד האלימות ברמת הרחוב, היו תקיפות ישראלים על-ידי יחידים הפועלים ביוזמה אישית, לאחד מביטויי הבוטים והבולטים של המאבק. האמצעים המאולתרים המשמשים את התוקפים, ברוב המקרים סכינים, מעידים על אופייה הלא מאורגן של פעילות זו. מקצת התוקפים היו מקורבים לחמאס, אם כי רובם פעלו לאו דווקא על פי הנחיותיו.

הממד האלים של האינתיפאדה כגורם מובחן ומרכזי בהסלמת המתח בין אוכלוסיית השטחים לישראל נוח לחמאס. הוא תואם את אופי המאבק הרצוי בראיית מנהיגות הארגון, מה גם שנובע ממנו איום להמשכו הרציף של התהליך המדיני. שתי משמעויות אלו משתלבות בפן הנוסף של מאבק החמאס: היריבות בינו ובין אש"ף. על-ידי לקיחת חלק מרכזי בהנהגת המאבק, הן במישור האזרחי והן במישור האלים, מבקש החמאס להתבסס בקרב פלסטינים בשטחים ובתוך כך לכרסם במעמדו של

אש"ף, המוכר כמנהיג התנועה הלאומית הפלסטינית וההתקוממות, וכגוף הפוליטי המעניק גבוי להשתתפות הפלסטינית בתהליך המדיני במזרח-התיכון.

החמאס ואש"ף:

כבר בימי ההתקוממות הראשונים התברר האיום על מעמד אש"ף עקב עליית כוחו של הזרם האסלאמי בקרב הפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה. במישור העקרוני, בחר אש"ף, להצביע על הגורם האסלאמי כחלק נפרד, אם כי לא עצמאי, מהכוחות שהניעו את ההתקוממות והיו אחראים לפריצתה. בפרסומי אש"ף בוטאה המעטה בהשפעת הזרם הדתי ובאתגר הנובע ממנה להנהגה הפלסטינית המסורתית, וטושטשו הקווים המייחדים את תפיסתו בנוגע לשאלות מדיניות.

החמאס, לעומת זאת לא הצניע את הבדלי התפיסות בינו ובין אש"ף באשר לאידיאולוגיה המנחה את המאבק, לאסטרטגיה שלו ולטקטיקה. ואולם בהתייחסות אנשי החמאס להנהגת הזרם הפלסטיני שלט הקו, שלפיו הוויכוח לגיטימי ואף חיובי, ובסך הכל שני הזרמים, הדתי והלאומי, נעים בנתיב משותף: " איש אחד, הפגנה אחת, אבן אחת ושבתה אחת". דוברי החמאס הזהירו, שלא לאפשר לחילוקי הדעות לגרום לקרע, וקראו להעניק לשותפות הגורל והמטרה עדיפות עליונה, שכן קרע שכזה רק יועיל לישראל. נראה היה כי דווקא כאשר נעשה החמאס מעורב בסכסוך הישראלי-פלסטיני, ובעיקר טרם היה על הפלסטינים להתמודד עם התנופה המדינית מאז שלהי 1991, השתדלו פעיליו לתחום את חילוקי הדעות למישור המילולי, תוך אזכור הקווים המשותפים.

ברמה ההצהרתית, הודגש כי כל זמן שה"אינתיפאדה" קיימת, יש להפריד בין הוויכוח המתנהל בין הזרמים השונים ובין האירוע המרכזי של ההווה הפלסטינית. בקיץ 1988 נדרש החמאס לבחון את מקומו בחזית המאבק הפלסטיני. באוגוסט נודע דבר קיומה של תכנית, שיוחסה לפייסל חוסייני, מן הבולטים שבמנהיגי ההתקוממות, לפיה תוכרז הקמתה של מדינה עצמאית בשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה ותכונן ממשלה גולה. נוכח מה שנראה כגלישה לקו ותרני מצד אש"ף, חש החמאס צורך להתוות חד משמעית את עמדתו, וכך אמנם נעשה ב"אמנה האיסלאמית". פרסום ה"אמנה" סימל התייצבות חזיתית של החמאס בפני האוכלוסייה הפלסטינית והיה משום קריאת תיגר על דרכו המדינית של אש"ף. ב"אמנה" מנוסחת האידיאולוגיה, ומודגשות ללא כחל ושרק נקודות השוני בין החמאס לאש"ף. מכאן שפרסום זה, כמו גם נוספים בהמשך, הציג לא רק את עמדת החמאס באשר לסוגייה מסוימת שעל הפרק, אלא היה גם אמצעי במאבק הפנימי על נפשות ההמון הפלסטיני.

ערב התכנסותה של המועצה הלאומית הפלסטינית 1991- באוגוסט הפנתה ההנהגה המאוחדת של ההתקוממות הקשורה באש"ף קריאה למתכנסים "לאמץ החלטות הגיוניות ותכניות פוליטיות שתחשנה את סיום הכיבוש ושתבאנה להקמתה של מדינה פלסטינית". ביום שישי שלפני התכנסות המועצה הפיצו פעילי החמאס כרוזים במסגדי הרצועה, ובהם אזהרה נגד כינון שלום עם ישראל ונגד קבלת החלטה, שתוביל לחלוקת פלסטין, וקריאות למאמינים לצאת למלחמת קודש ולמאבק מזוין כדרך היחידה "להרוס את הישות היהודית" ולשחרר את "כל פלסטין". ואולם, קולות המתנגדים, והחמאס מהקולניים שביהם, לא הכריעו את הכף, ומתכנסי המועצה הלאומית הפלסטינית אימצו את הרעיונות שהטיפה להם הנהגת ההתקוממות.

תגובת החמאס כללה צעדי מחאה משולבים ביום-יום של המאבק בישראל, כגון: קריאה לשביתת מסחר כללית לשלושה ימים, ולצדם פעילות מדינית נמרצת. הקו, שאש"ף נטה אליו, הוצג כסטייה מעקרונית, כפי שנוסחו ב"אמנה הלאומית הפלסטינית". החמאס ביקש להזכיר, שעל-פי ה"אמנה", יש לשחרר את כל פלסטין, ואין להסתפק ב"חמישית משטחה", מה גם ששטח זה מתמלא במהירות במתנחלים. שיח' יאסין הוסיף לטיעונים, השוללים את החלטת המועצה, נימוק פרגמטי: הכרזת העצמאות היא חסרת תוכן, שכן " הבעיה היא איפה היא מדינה זו, ומה התועלת הניכרת שהיא העניקה לעם הפלסטיני באדמה הכבושה", כמו כן, הואשמה המועצה,

כי, בקבלה את מה שאש"ף כינה "יוזמת השלום", נעשתה ה"אינתיפאדה" לקלף מיקוח פוליטי.

בתחילת 1989 הותוו קווי המחלוקת: ההנהגה המאוחדת של ה"אינתיפאדה" והנהגת אש"ף ביקשו לקדם תהליך מדיני ושעבדו למטרה זו את אופן ניהול ה"אינתיפאדה". הנהגת החמאס, לעומת זאת, דחתה את רעיון התהליך המדיני וההשלמה עם קיום ישראל וביקשה להחריף את ה"אינתיפאדה". עם זאת החמאס לא היה מוכן, שעמדתו תותיר אותו מחוץ למחנה, אם יתפתח התהליך המדיני. משום כך ומכאן ואילך נע הארגון במסלול דואלי: מצד אחד, הציג קו מדיני נוקשה, ומצד אחר, חיפש דרכים להשתלב בתהליך המתהווה.

באביב 1989 דומה היה שהתהליך המדיני אכן צובר תנופה. בקרב המחנות הפלסטינים השונים התפתח ויכוח סביב שאלת השתתפותם בבחירות ובשיחות שתיערכנה בהמשך התהליך. החמאס התמקד בניסיון לשכנע את אש"ף לזנוח את דרכו המדינית ובה בעת נזהר ממצב, שבו ימצא מחוץ לתהליך. על-פי נוסחתו של השיח' יאסין, היה על הפלסטינים להתנגד לבחירות בשטחים, כל עוד ישראל מחזיקה בהם. אך אם תפנה ישראל את השטחים ותעמידם בפיקוח בינלאומי, כך טען ישתתף החמאס בבחירות, ו"בוודאי יזכה" בהן. השיח' יאסין הקפיד להדגיש שערפאת, מנהיג אש"ף, הוא שהציע את נוסחת הבחירות. מאוחר יותר שב והצהיר, שאם אש"ף יביע נכונות להשתתף בבחירות שתיזום ישראל בשטחים, ישתתף בהן גם החמאס. בכך "נכנע" השיח' לצו הדמוקרטיה: "אנו נאמר שהשתתפות בבחירות זו טעות, אך עם זאת לא ניצור סכסוך בינינו". כאן נרמזה הסיבה העיקרית, שתביא את החמאס להשתתף בתהליך מדיני, והיא אי-נכונות להפקיר את הזירה לאש"ף.

בו בזמן הוסיף הארגון לנסות ולהשפיע על אש"ף לזנוח את קו הוויתורים שנקט מאז סתיו 1988. במכתב גלוי, קרא החמאס "להכריז על ג'יהאד לשחרור פלסטין האסלאמית, כי זו האסטרטגיה הטובה ביותר להתמודד עם האויב הכובש". לצד הקצנת הויכוח, ביקשו שני הצדדים להימנע מעימות חזיתי. כבעבר הצהירו מנהיגי החמאס, כי הם מכירים באש"ף כמייצגו הבלעדי של העם הפלסטיני ובפעלו במסגרת ההסכמה הלאומית, ועם זאת הדגישו את הוויכוח המהותי בין שני הזרמים באשר למטרות הסופיות של המאבק הפלסטיני. מנהיגות התנועה הלאומית הפלסטינית התמודדה עם האתגר על-ידי ניסיון לשלב את החמאס באש"ף או, לפחות, להביא לידי שיתוף פעולה ותיאום.

בתוך כך נעשה ניסיון מרוכז לאמץ את החמאס אל ההנהגה המאוחדת של ההתקוממות. למדיניות זו ניתן ביטוי פומבי, כאשר ערב ועידת הפת"ח, שנערכה באוגוסט 1989, הודיע מנהיג הארגון, יאסר ערפאת, כי החמאס הסכים להצטרף ל"הנהגה". ערפאת הוסיף ואמר, שהנהגת החמאס איננה מוכנה להשתתף בישיבות ה"מפקדה", ולכן מייצג אותה בהן נציג הפת"ח. כמו-כן, אש"ף ניצל את הסכמתם של מנהיגי החמאס להשתתף בבחירות בשטחים כשתתקיימנה, כדי להעביר מסר, שעל פיו הארגון תומך בשילוב נציג של החמאס במשלחת למשא ומתן עם ישראל. בדרך זו ביקש לעקוף שתי מכשלות: התנגדות צפויה של החמאס לתהליך מדיני, שבמהלכו תיערכנה שיחות עם ישראל, והצורך לערוך בחירות בשטחים לשם הקמת המשלחת, ומתוך כך העמדה במבחן את יחס הכוחות בין אש"ף ובין חמאס. ואולם מהלך זה נכשל. אמנם, החמאס הביע נכונות לצרף נציגים למשלחת פלסטינית לשיחות עם ישראל מבלי לעמוד על עריכת בחירות, אך מתוך הערכת כוחו דרש ייצוג גדול יותר מזה שהוצע לו על-ידי אש"ף. באותה העת ניכרו שתי מגמות בקו הפוליטי שנקט החמאס: הקצנה בהצגת עמדות מדיניות לצד ניסיונות להעמיק את השפעת הארגון והשפעת הקו המדיני שלו על אש"ף ומוסדותיו. הקיצוניות הרעיונית המסורתית בלטה ביתר שאת על רקע השתתפותם של מנהיגי החמאס, שריכזו את פרסומי התנועה הנוקשים בנוסחאות מילוליות עמומות.

גורם נוסף בתהליך הקצנת עמדות התנועה היה העלייה המשוערת בכוחו של החמאס, שפעילי הארגון ביקשו להסבירה ואף להגדילה על-ידי הדגשת ההבדלים בינם לאש"ף. בתגובה להצהרות אש"ף, כאילו החמאס הוא חלק מאש"ף, התפרסמה בבטאון החמאס הכחשה בדבר התקרבות בין שני הזרמים. החמאס הוסיף לתקוף

ולשלול את הקו המדיני, שנקט אש"ף מאז נובמבר 1988, ושב ודחה את הרעיון, שהתנועה תצטרף למפקדה המאוחדת של ההתקוממות. כאשר היה נראה שהתהליך המדיני החל לאבד תנופה, חזרה בה הנהגת חמאס מעמדותיה, ודחתה את תכנית הבחירות שהציעה ישראל. האטת התהליך המדיני באותה העת הוצגה כהוכחה לנכונות עמדות הארגון כלפי הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

המאבק בין החמאס לאש"ף על הנהגת התנועה הלאומית הפלסטינית נסוב מעיקרו ומראשיתו על המטרות והאמצעים לקידומן. משום כך אין התחרות בין הזרמים על הובלת המאבק מנותקת מהתפתחויות פוליטיות, המדגישות את הבדלי הגישה ביניהם ודורשות נקיטת עמדה.

סיכום:

הלאומיות החילונית מול הפונדמנטליזם האסלאמי:

הופעתה של חמאס בזירה הפוליטית איימה לערער את ההגמוניה של אש"ף כנציג הבלעדי של הלאומיות הפלסטינית. היחסים בין השתיים ידעו עליות ומורדות, ועברו שלבים שונים, החל בהתעלמות של הארגון הלאומי מקיומה של היריבה האסלאמית, דרך ניסיון לדה-לגיטימציה שלה, ניסיונות חוזרים ונשנים לפיזס, עימותים אלימים, אחדות לחזית עין-ועד לדו קיום כפוי, הנשען על מאזן של אימה.

בין שני המחנות חוצץ קו מחלוקת בסיסי. האידיאולוגיה של אש"ף היא חילונית, והמאבק עם ישראל נתפס על ידו כסכסוך לאומי בעל מאפיינים טריטוריאליים. הזרם הפונדמנטליסטי, לעומת זאת, רואה את הסכסוך כמלחמת דתות, והוא דבק במלחמת מצווה נגד היהודים והיהדות ודחיית כל תהליך מדיני עד לניצחוננו הסופי של האסלאם. אין פיתרון לבעיה הפלסטינית אלא בחיסול הישות הציונית והקמת מדינת ישראל תחתיה.

ההתעוררות האסלאמית בשנות ה-80 אילצה את הפת"ח להתאים את עצמו לנסיבות המשתנות. בניגוד לארגוני השמאל האנטי דתיים, היה הפת"ח היחיד בין פלגי אש"ף ששמר על דימוי של אוהד האסלאם. תגובת נגד אחרת להתחזקות הזרם הדתי היתה הקמת ארגוני הג'יהאד האסלאמי שבחסות הפת"ח.

התחזקותה של התנועה האסלאמית באה לאש"ף בהפתעה. בעיני עצמו נתפס הארגון כמסגרת גג, המאגדת בתוכה את כל התנועות הפוליטיות הפלסטיניות. אולי משום כך בחרו ראשי הארגון בחודשיה הראשונים של האינתיפאדה, להתעלם מקיומה של חמאס כגוף פוליטי, ומתרומתו של הכוח האסלאמי לפרוץ ההתקוממות. באותה עת כבר הצליחה חמאס לבסס את אחיזתה בשטח ולהטיל את מרותה על האוכלוסייה על ידי ציון ימי שביתה משלה. משהתברר היקף הצלחתה פתח נגדה אש"ף במאבק גלוי. דרך אחת שנקט בה היתה הטלת דופי בלגיטימיות של חמאס. התנועה האסלאמית, טענו פעילי הפת"ח, היא יציר כפיה של ישראל ובעלת בריתה במאבק נגד התנועה הלאומית.

במקביל ניסה אש"ף " לחבק" את היריבה החדשה חיבוק דוב במטרה לנטרלה. בסדרת שיחות, שיזמו אנשי הפת"ח עם נציגי חמאס, נעשה מאמץ למצוא נוסחה לצירופה של התנועה האסלאמית למפקדה הלאומית המאוחדת של האינתיפאדה. אבל המגעים הללו, שנועדו להפגין את אחדות השורה הפלסטינית, לא עלו יפה משהתברר כי הפערים האידיאולוגיים בין שתי התנועות אינם ניתנים לגישור.

במהלך קיץ 1988 קראה המפקדה הלאומית לחמאס פעמים אחדות לקיים את האחדות במסגרת הפלסטינית. את תשובתה נתנה חמאס ב-15 באוגוסט, בפרסמה את האמנה שלה. משמעות פרסום האמנה היתה קביעת תיחום רעיוני וטקטי בין חמאס לאש"ף, והוא סימן את קו פרשת המים ביחס שתי התנועות. סעיף 27 באמנת חמאס מציג את היחס בין התנועה לבין אש"ף: "ארגון השחרור הפלסטיני מקטרב ביותר לתנועת ההתנגדות האסלאמית... עם כל הערכתנו לשא"ף ולמה שהוא מסוגל להגיע אליו, ובלי להמעיט בתפקידו בסכסוך הערבי-ישראלי, איננו

יכולים להמיר את האסלאמיות של פלסטין בהווה ובעתיד באימוץ המחשבה החילונית.

מכאן ואילך שמרה חמאס על עמדה דואלית כלפי אש"ף, שבמסגרתה נמנעה מלתקוף אותו בפומבי, אך גם לא הכירה במנהיגותו הבלעדית. הכרזת העצמאות הפלסטינית לא הביאה בכנפיה את השינוי שייחלו לו תושבי השטחים. כמה חודשים לאחר כינוס המפלגה הלאומית הפלסטינית כבר החלה מסתמנת בציבור הפלסטיני אכזבה ממהלכיו חסרי התכלית של הנציג הלאומי. על רקע זה העמיקה חמאס את אחיזתה בקרב האוכלוסייה. היא שיפרה את פעילות מנגנוניה ברצועה ובגדה, והרחיבה את מעגלי ההשפעה שלה. התחזקות זו, שניכרה היטב בשטח, הביאה את התנועה הלאומית לידי ניסיון מחודש של פיוס הגורם האסלאמי. מטרת מאמצי הפיוס היתה להכניס את חמאס אל מתחת למטריית אש"ף, באופן שחברותה בארגון תחייב אותה להחלטות מוסדותיו העליונים.

היחסים בין שתי התנועות התחדדו מרגע שהחלו לנוע גלגלי התהליך המדיני. 15- במאי 1989 הציגה ממשלת יצחק שמיר תכנית לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני. התכנית כללה הצעה לקיים בשטחים בחירות לקביעת הנציגות הפלסטינית, שתישא ותיתן עם ישראל על הסדר לכינון אוטונומיה בשטחים על בסיס הסכמי קמפ דייוויד. בתגובה על הצגת התכנית הישראלית פרסמה חמאס כרוז שבו נקראה הנהגת אש"ף לערוך חשבון נפש מדיני ולאמץ את דרך האסלאם. באמצע יולי הזהירה חמאס בכרוז נוסף כי "תכנית הבחירות והדו-שיח עם ארצות הברית הם אשליה, שכל מטרתה לחסל את האינתיפאדה".

בסוף 1989 היתה זו דווקא ארה"ב שעמדה מאחורי יוזמה לצירופה של חמאס לשיחות המשא ומתן. הרעיון הועלה בראשונה במהלך הדיאלוג שניהלו האמריקנים עם אש"ף בקיץ אותה שנה. ההצעה האמריקנית נשענה על העמדה הישראלית, שהתעקשה על קיום משא ומתן ישיר עם תושבי השטחים על קביעת עתידם, בלי שיתופו של אש"ף-תוניס. לפיכך ראתה ארה"ב בשיתוף כל הגורמים הפלסטיניים ערובה להמשך התהליך המדיני.

לצורך הכשרת הקרקע לצירופה של חמאס לתהליך, פורסמו בתקשורת הזרה ידיעות על נכונות ישראל להכללתו של נציג חמאס במשלחת הפלסטינית למשא ומתן. בחודשים הבאים גברו ניסיונות החיזור של אש"ף אחרי חמאס. בדיונים פנימיים שקיימה צמרת הארגון הוחלט להשקיע את מירב המאמצים בצירופה של התנועה האסלאמית למסגרת הגג הלאומית. ההחלטה באה על רקע הדאגה מעליית כוחה של חמאס, דאגה שגברה עקב הישגיו המרשימים של הזרם האסלאמי בבחירות הכלליות בירדן, שהתקיימו בנובמבר 1989.

14- בפברואר 1990 הגיבו אנשי חמאס בכרוז בזו הלשון על דרישת המפקדה הלאומית לתאם עמה עמדות: "חמאס מושיטה יד לכל הגורמים הלאומיים מאז תחילת ההתקוממות, ואין היא סוגרת את הדלת בפני שום גורם. חמאס מביעה נכונות לתיאום עמדות, ובלבד שלא יהיה ויתור על עקרונותיה האידיאולוגיים, ובתנאי שתיפתר בעיית מעמד האסירים של חמאס בבתי הכלא".

דחיית פנייתו של אש"ף מהחמאס שיצטרפו למועצה הלאומית הפלסטינית גרמה להידרדרות ביחסי הארגון הלאומי עם חמאס. בניסיון להפיג את המתחים פרסמה חמאס ב-22 במאי כרוז שבו קראה " להימנע מפירוד וחילוקי דעות בקרב העם הפלסטיני, כולל בין נוצרים למוסלמים, משום שפירוד כזה הוא כלי בידי ישראל להכות ".

לצד מאמצי הפיוס עמדה חמאס בהתנגדותה העקבית לכל דו- שיח עם ישראל. כך קבע כרוז מ-16 ביוני, כי " השלום יושג באמצעות הכוח, רק בכוח נכפה את תנאינו על האויב". ב-21 בספטמבר פורסם גילוי דעת משותף לחמאס ולפת"ח. גילוי הדעת נכתב במקור כמסמך, המחייב את שני הצדדים ונחתם ע"י נציגי שני הצדדים. זה היה ההסכם הראשון שנחתם בין ראשי ההנהגות של הארגונים היריבים. המסמך כולל שלושה עשר סעיפים, ואלה החשובים שבהם: האמונה כי חילוקי הדעות הם דבר טבעי, ולא סיבה לקרע ולפירוד, אימוץ הדו- שיח כאמצעי ליישוב חילוקי דעות, סיום כל הסכסוכים ופתיחת דף חדש לעתיד, כיבוד האמונה באסלאם ואיסור על פגיעה בקודשיו, גיוס כל משאבי העם הפלסטיני, והפנייתם נגד האויב הציוני, שמירה על כבוד ורכוש.

מלחמת אחים:

מלחמת המפרץ הביאה לרגיעה זמנית במאבקים הפנימיים בין חמאס לאש"ף. בתחילת המשבר תמכה חמאס, אף כי לא מפורשות, בנסיגת עיראק מכווית. אהדתה הטבעית הייתה נתונה לכווית המלוכנית, בעלת האוריינטציה האסלאמית- מסורתית, ולא למשטר הבעת' החילוני של סדאם חוסין. יתרה מזאת, מדינות המפרץ, ובראשן כווית וסעודיה, תמכו בתנועה תמיכה כלכלית.

הקמת הקואליציה הבינלאומית בראשותה של ארה"ב אפשרה לחמאס להציג את המשבר כחלק ממלחמת המערב הכופר בדת האסלאם. אצבעה המאשימה הופנתה כלפי המדינות הערביות שהתירו ל"כוחות הרשע" לפעול משטחם נגד מדינה ערבית אחרת. העולם הערבי והמוסלמי, הודיעה התנועה בכרוז שיצא ב-13 באוגוסט, ניצב בפני " שלב חדש ומסוכן, ועליו להיערך לג'יהאד כדי להדוף את המתקפה הצלבנית הנפשעת מחצי האי ערב ומן המפרץ הערבי". מעורבותה של ארה"ב במשבר במפרץ היתה המאיץ העיקרי לסחף שהחל מסתמן באהדת חמאס לכווית. ככל שהחריף המשבר הלכה התנועה והתיישרה עם הקו האש"פי, שהפיג תמיכה בלתי מסויגת בשליט עיראק.

"אם כל המלחמות" העניקה לחמאס תקופת חסד בלתי צפויה, שבמהלכה גאתה הפופולריות שלה ברחוב. בציבור הפלסטיני התעורר פרץ של רגשות דתיים, וחמאס ניצלה אותו כדי ללבות מחדש את אש האינתיפאדה. בפניותיה הפומביות קראה התנועה לפלסטינים להחרים מוצרים אמריקניים, ולהריע מן הגגות בשעה שנורים טילים לעבר ישראל. גל האופוריה שקע עם תבוסת עיראק ותנאי הכניעה המשפילים שכפו עליה האמריקנים. עם מפלת צבאו של סדאם התפוגגה האמונה ביעילותו של "הפתרון האסלאמי" לבעיה הפלסטינית, קרי השמדת ישראל בידי שליט ערבי. הדכדוך הכללי השפיע לרעה גם על מעמדה של חמאס בשטחים.

66- במרס 1991, כחודשיים אחרי תום מלחמת המפרץ, הודיע נשיא ארצות הברית ג'ורג' בוש בנאום לאומה על כוונת ארצו ליזום את חידוש תהליך השלום במזרח התיכון. בעקבות נאומו של הנשיא פתח מזכיר המדינה ג'יימס ביקר במסע דילוגים במזרח התיכון, במטרה לנסות ולגשר בין עמדות ישראל והערבים. החשש שהביעו מתנגדי הפגישה, ובראשם חמאס, החזית העממית והחזית הדמוקרטית, היה שבכוונת ארה"ב לכפות באזור הסכם מדיני, שישרת באורח חד- צדדי את מטרותיה של ישראל.

עמדתה העקרונית של חמאס נגד כל יוזמה מדינית באה לידי ביטוי בכרוזים שקראו לאי שיתוף פעולה עם האמריקנים ועם תכניתם ל"סדר העולמי החדש". יוזמת השלום האמריקנית והפעילות לקראת כינוס ועידת השלום במדריד העמיקו את הקיטוב בין אש"ף לחמאס. המאבק המילולי, שהתנהל באמצעות כרוזים וסיסמאות רחוב, גלש גם הפעם לקטטות אלימות.

בסוף ספטמבר 1991 התכנסה בתוניס המועצה הלאומית הפלסטינית ה-20. החלטות הכינוס, שאישרו את השתתפות הפלסטינים בוועידת השלום במדריד, פתחו שלב חדש במאבק הבין-פלסטיני. חמאס טענה כי החלטות המועצה אינן חוקיות, משום שהן סותרות את זכויות העם הפלסטיני, ועל כן הן בטלות ומבוטלות. ב-23 בספטמבר 1991 פרסמה חמאס גילוי דעת מיוחד, שנקרא " גילוי דעת למען ההיסטוריה- לא לוועידת מכירת פלסטין". בכרוז הביאה התנועה את התנגדותה לקיום ועידת השלום, תוך הדגשת הסכנה הטמונה בה, לא רק לפלסטינים אלא גם לעמי ערב והאסלאם. משום כך, נקבע בכרוז, יש לפעול בכל המישורים כדי להכשילה.

בחודש מאי עמדה עזה על סף מלחמת אזרחים. קרבות רחוב מרים התנהלו במשך שבועות רבים בין פעילי שני המחנות. משגבר החשש מפני מלחמת אחים נרתמו ערביי ישראל למשימת הפיוס. התערבותם הניבה אמנת כבוד משותפת, שנחתמה ב-7 ביוני 1992 בידי נציגי חמאס וראשי הפת"ח. במסמך שבו שתי התנועות והדגישו את רצונן בהגברת האחדות ושיתוף הפעולה בין כל בני העם הפלסטיני, וקראו לחבריהם לנקוט בדרך של דיאלוג תרבותי לפתרון סכסוכים פנימיים. האמנה כללה גם קריאה משותפת לקבלת החלטה, בדרג של ההנהגות העליונות, בשאלת חיסול משתפי הפעולה. שתי התנועות אסרו על עקירת אזרחים מכפריהם ומבתיהם במסגרת פתרון הסכסוך, והתחייבו לנהוג באורח שוויוני כלפי הפלסטינים הכלואים בבתי הכלא הישראליים. כמו כן קראו להמשך הדיאלוג בין הנהגות אש"ף וחמאס במטרה לגבש נוסחה צודקת להצטרפות חמאס לארגון הלאומי.

אלא שגם המהלך הזה לא הביא לרגיעה. בסוף אוגוסט 1992 הפנה דובר חמאס אברהים גושה אצבע מאשימה כלפי יאסר ערפאת, באומרו כי" פעילי פת"ח חמושים נשלחו מחו"ל לעזה כדי לרצוח את פעילי חמאס. ההתנגשויות האחרונות תוכננו בקפידה על- ידי אש"ף, בשיתוף פעולה עם ארצות הברית והמשטרים הערביים, כדי לסלול את הדרך לאוטונומיה". במקביל נמשכו הניסיונות לישר את ההדורים. באמצע אוגוסט פנו שניים מבכירי חמאס למנהל האזרחי בבקשה להתיר להם לצאת לירדן על מנת לדון שם עם הנהגת אש"ף בדרכים ליישוב הסכסוך- אבל יציאתם לא אושרה.

היחסים בין שני הארגונים הוחרפו לאחר שהיו"ר עצמו פתח בסדרת מתקפות על חמאס, שבהן האשים את התנועה ואת ראשיה כי הם פועלים בכפיות לאיראן. ההתקפות כללו גם איום בנשק חם על חברי חמאס, אם ימשיכו להילחם בתומכי הפת"ח בגדה וברצועה. באוקטובר 1992 הגיעה המתיחות לשיאים חדשים. בהיותו מודע לפופולריות הגואה של החמאס ברחוב הפלסטיני, הורה ערפאת לאנשיו למנוע בכל דרך אפשרית את השתלטותה על מוקדי כוח בשטחים. העלייה בכוחה של התנועה, שניזונה גם מפיגועי טרור שביצעו אנשיה נגד ישראל, באה לידי ביטוי בהצלחת מועמדיה בבחירות לגופים ולמוסדות מקומיים.

ב-1 באוקטובר, במהלך אספה בעמאן של אנשי הפת"ח מקרב חברי המועצה הלאומית הפלסטינית, מתח ערפאת את החבל כמעט עד קצהו. הוא עלב קשות באנשי החמאס בכנותו אותם "אנשי שבט הזול". החץ השנון ששלח ערפאת פגע ביעדו. חמאס פירשה את דבריו כיריית פתיחה בקרב לחיסולה של התנועה. בסוף אוקטובר נערכה בעמאן פגישה בין נציגי המחנות היריבים. בפגישה סוכם על הקמת "ועדת תיאום עליונה" בין הפת"ח לחמאס, ועל הקמת ועדות משנה בכל עיר לצורך פתרון סכסוכים בין שני הארגונים. גם ההסכם הזה לא העריך ימים. ב-6 בנובמבר 1992 ירו חברי חוליית הפת"ח לעבר איש חמאס בעת שיצא מהמסגד. בדצמבר נכשל ניסיון לארגן פגישת פיוס בין ערפאת למשלחת של חמאס בחרטום, בירת סודאן.

התפייסות ודו-קיום כפוי:

החשש מפני טרפוד התהליך המדיני בידי סרבני השלום יצר ברית אינטרסים משונה בין ישראל לאש"ף. במסרים בלתי רשמיים שהועברו לנציגים ישראלים טענו תומכי אש"ף בשטחים, שישראל אינה עושה די לדיכוי פעילות חמאס. גירוש מאות אנשי חמאס והג'יהאד האסלאמי ללבנון ב-17 בדצמבר הפך את הקערה על פיה. הצעד נועד לנטרל את מתנגדי המשא ומתן לשלום, אך פעל כבומרנג נגד תומכי הפת"ח. לצד התסכול מאי הצלחתו של הזרם המרכזי באש"ף להצביע על הישגים של ממש בתחום המדיני, נגע הגירוש בחרדה פלסטינית קיומית: אימת הטרנספר. הזעם בא לידי ביטוי בגל של סולידריות עם המגורשים ובהתחזקות כוחה של חמאס.

ב-19 בדצמבר התכנסה הנהגת אש"ף בתוניס לדין מורחב בפרשת הגירוש. הכינוס התקיים בצל קריאתם של המגורשים למשתתפי הדיון להחליט על הסלמת האינתיפאדה ולפרוש משיחות השלום. למחרת, 20 בדצמבר 1992, פורסם כרוז משותף לחמאס ולמפקדה הלאומית המאוחדת, שכותרתו "כרוז המגורשים". בכרוז הושמעה קריאה להסלמת המאבק, והועלתה בו דרישה להעמיד את ראש ממשלת ישראל לדין על פשעי המלחמה בפני בית משפט בינלאומי. האחריות המלאה לגירוש הוטלה על "רבין וממשלתו הפשיסטית". ההודעה המשותפת, הראשונה מאז פרוץ האינתיפאדה, סימנה לכאורה פתיחת עידן חדש, עידן של אחדות לאומית פלסטינית. אך עד מהרה התברר שהיתה זו אחדות למראית עין בלבד.

בתיאורו של ד"ר חסן תוראבי מסודאן, הוזמנו ראשי חמאס להשתתף בדיוני כינוס החירום שקיימה הנהגת אש"ף בתוניס. ביום בואה של המשלחת נעדר ערפאת במופגן מתוניס. זה היה מפגש ראשון בין ראשי שתי ההנהגות, אחרי שנה של השמצות מרות, והוא התקיים באווירה מתוחה. במהלך הכינוס חזרו חמאס והדגישו את גישתם: "השתתפות חמאס במפגש תוניס נובעת מהרצון לאחד את הזרמים הפלסטיניים השונים אל מול כוונת הישראלים לזרוע פירוד בין הזרמים, וכדי להוכיח לישראל כי כל הזרמים מאוחדים נגדה. הדרך היחידה להשגת האיחוד היא על-ידי הסתלקות אש"ף מן המשא ומתן".

בדיונים המשותפים לא הושגה פריצת דרך. סוכם בהם על הקמת שתי ועדות: ועדה אחת לטיפול בנושא המגורשים, והשנייה- לבדיקת השתתפות חמאס במועצה הלאומית הפלסטינית. שני הצדדים הסכימו ביניהם באופן עקרוני על הגברת האינתיפאדה, אבל אנשי הפת"ח, בראשות ערפאת, התנגדו לחידוש המאבק המזוין. סלע המחלוקת העיקרי נותר בעינו: אש"ף סירב לפרוש באופן סופי מתהליך השלום.

בתחילת ינואר 1993 התחדשו השיחות בחרטום. בסיומו של מפגש חרטום מסר דובר חמאס כי "חמאס נכשלה במאמציה לשכנע את הפת"ח לסגת משיחות השלום". שתי המשלחות יצאו בגילוי דעת משותף, שבו הדגיש הפת"ח כי אש"ף הוא הנציג הבלעדי היחיד של העם הפלסטיני, ואילו חמאס הדגישה את נחיצות הצטרפותה לאש"ף על מנת לשמור על אחדות העם הפלסטיני. שני הצדדים סיכמו על כינון שלוש ועדות משותפות: ועדה כללית לדיאלוג בין חמאס לאש"ף, ועדת תיאום כללית בתוך השטחים, ועדה לענייני המגורשים.

מעל דפי העיתונות הישראלית זכה חודש מרס 1993 לכינוי "מרס האדום". באותו חודש הגיע לשיאו גל הטרור שיזמה חמאס בעקבות הגירוש. 11 ישראלים נהרגו בפיגועים בשטחים ובתחומי הקו הירוק. על הגדה והרצועה הוטל חרם ממושך. במרס חודשו המגעים בין נציגי הפלסטינים בשטחים לממשלו של נשיא ארה"ב ביל קלינטון. הממשל החדש היה להוט להגיע לפריצת דרך במזרח התיכון, ובלחצו שוכנעו הפלסטינים לשוב למסגרת שיחות השלום. חזרתם התאפשרה לאחר שהושגה הסכמת ישראל לקצר את תקופת הגירוש, ומשהובטח לפלסטינים כי המשא ומתן המחודש יעסוק בשאלות של מהות, ולא של מסגרת.

בניסיון לקרב את חמאס לתהליך טרח יאסר ערפאת לעדכן את ראשיה בפרטי מגעיו עם הממשל האמריקני. ב-26 באפריל התחדשו בווינגטון שיחות השלום בין ישראל לפלסטינים. אבל האירוע האמיתי, כך התברר בדיעבד, התרחש באותה עת ממש מאחורי הקלעים. באוסלו בירת נורווגיה התנהלו שיחות חשאיות בין נציגי ישראל ואש"ף. חידוש המשא ומתן, ללא החזרתם של המגורשים, הקים לתחייה את איבת העבר. קיץ 1993 עבר על חמאס ואש"ף בניהול קרבות מילוליים, אך אלה לא גלשו לאלימות רחוב נוסח קיץ 1992. בחודש אוגוסט הניבו שיחות אוסלו פריצת דרך דרמטית במשא ומתן הישראלי-פלסטיני, וב-13 בספטמבר חתמו ישראל ואש"ף בווינגטון על הסכם עקרונות להסדרי בנייה לממשל עצמי פלסטיני בגדה וברצועה.

יותר מכל צעד אחר באה לחיצת היד ההיסטורית בין יצחק רבין ז"ל ליאסר ערפאת על מדשאת הבית הלבן והמחישה את התהום האידיאולוגית הפעורה בין הזרם הלאומי והזרם האסלאמי. הפת"ח, מתוך ראיית הסכסוך הישראלי-פלסטיני כמאבק לאומי ביסודו, הגיע לידי הכרה בישראל בתמורה להכרה בזכות הפלסטינים להגדרה עצמית בשטחי יהודה, שומרון ורצועת עזה. חמאס, שבויה בתפיסת הסכסוך כמלחמת דתות נצחית, לא יכלה אלא לשלול את התהליך המדיני מכול וכול.

בניגוד לתחזיות השחורות, שניבאו מרחץ דמים בשטחים, עברה חתימת ההסכם ללא זעזועים גדולים בזירה הפנים-פלסטינית. כצפוי, הביעה חמאס את התנגדותה להסכם העקרונות, ודובריה הודיעו כי ימשיכו במאבק עד לביטולו. מעבר לכך נמנעו אנשי חמאס והפת"ח מעימות גלוי ביניהם. האיפוק ההדדי נבע מן ההכרה הבלתי נמנעת כי תנועה אחת אינה יכולה לגבור על רעותה, וכי מעתה ואילך יהיה עליהן להתקיים קיום כפוי זו לצד זו.

באורח פרדוקסלי, דווקא הכרת ישראל באש"ף היא שהכריעה במאבק על השליטה ברחוב הפלסטיני. ערפאת, הטרוריסט של אתמול, זכה בן לילה לאהדה עולמית. בזירה הפנימית הצליח לגבור על מתנגדיו, ולהשיג רוב גדול במועצה המרכזית של אש"ף לאישור מסמך העקרונות. חמאס, שבתודעת המערב כרוכה באיום הפונדמנטליסטי, סומנה כאויבת השלום. בחוש ההישרדות המפותח שלהם הבינו ראשי חמאס כי לא נותרה בידם בררה אלא להכיר בניצחוננו של הפת"ח. הרחוב הפלסטיני תבע פתרון. חמאס לא יכלה להציג תכנית מדינית חלופית לזו שהציע אש"ף, והדגל השחור שביקשה להניף נבלע בצל ההבטחות לעתיד פלסטיני משגשג.

החשש שהסכם ישראל-אש"ף יותירה מחוץ לתמונה הביא את חמאס לידי נקיטת עמדה דו-פנית: הסכמה שבשתיקה עם התהליך המדיני, וניסיון להכשילו באמצעות פעילות טרור נגד ישראל. בתוך כך הבטיחה לעצמה את אהדת הרחוב על-ידי הימנעות פעיליה מפגיעה ביריבים מבית. בהצהרותיהם הפומביות חזרו ראשי התנועה והדגישו כי לא יגרמו למלחמת אחים בתוך העם הפלסטיני.

מעבר לטרור מזוין:

החל מינואר 1992 שינתה פעילות הטרור של חמאס ברצועת עזה את פניה. מכאן ואילך נזנחה כמעט לחלוטין שיטת הפיגוע באמצעות הנחת מטעני חבלה. לדעת מפקדי חמאס לא היתה שיטה זו אפקטיבית דייה. הפעילות הצבאית התמקדה מעתה בביצוע פיגועי ירי ובהרכבת מכוניות תופת. הפיגועים הללו הצטיינו ברמת ביצוע גבוהה, וזכו לתהודה רבה ברחוב הפלסטיני. ראשי חמאס טענו כי פעולות גדודי עז אלדין אלקסאם, בדומה למאבק האסלאמי במלחמת לבנון, שברו את רוח החברה הישראלית וחיזקו בקרבה את הקולות הקוראים לנסיגה חד-צדדית מרצועת עזה.

עד אמצע 1992 נרשמה בגדה פעילות טרור מצומצמת של חמאס. זו התמקדה בהנחת מטעני חבלה, ולא כללה שימוש בנשק חם. לתנועה לא היתה תשתית צבאית מאורגנת, וחוליות הטרור שלה פעלו כל אחת בנפרד, תוך קבלת הנחיות מן המפקדה בארצות הברית או בירדן. טרור זה משרת את האידיאולוגיה הפונדמנטליסטית. על מנת להוכיח את נחישות כוונתה להמשיך במאבק תגביר חמאס את פעולות הטרור מתוך שטחי

הגדה שיישארו בשליטת צה"ל. חברון, רמאללה, שכם וג'נין, שלא יהיו בתחום אחריותו הישירה של ערפאת, עלולות ליהפך למוקדי טרור קשים. כך יכולה חמאס ליהנות משני העולמות: לפעול בדרכים דמוקרטיות למימוש שאיפותיה הפוליטיות במסגרת הישות הפלסטינית החדשה, ולהמשיך לכוון את הקלשניקוב לעברה של ישראל.

סיכום אישי:

כאשר התחלתי את העבודה חשבתי שהכנסתי את עצמי לבוך גדול. כאשר התחלתי לחקור ולקרוא גיליתי לאט לאט את עולם האידיאולוגיה ה"קסום" של החמאס. בשנות חיי המועטות הספקתי לשמוע את השם חמאס בבית, בכלי התקשורת, בבית הספר וברחוב עשרות פעמים ותמיד הקונוטציה הייתה שלילית. אני מאמינה בעובדה שאדם, לפני שהוא שולל דבר צריך לחקור ולבדוק אותו. ואכן, לאחר שחקרתי והבנתי את דעתם של אנשי החמאס אני יכולה להגיד שאני מבינה אבל לא שאני מקבלת.

אני מבינה את הרצון שלהם למדינה משלהם, מבינה את העקשנות לדבוק במסורת, בחינוך ילדיהם לפי עקרונות האסלאם אך איני מקבלת את הדרך שבה הם עושים זאת. לדעתי, זכותו של כל אדם באשר הוא לחיות בביטחון, לחשוב כרצונו ולקיים את חופש הביטוי. אך כאשר דבר זה מתנגש עם ביטחון הציבור, בטחון הציבור עומד מעל לכל. לדעתי, אם הפוליטיקאים הגדולים במדינתנו יחקרו ויבינו את האידיאולוגיה ודרך הפעולה של התנועות השונות בצד הפלסטיני, הדרך לגישור הפערים תהיה סלולה יותר והסיכוי להשיג שלום אמיתי יגבר.

נהניתי מאוד לעשות את העבודה, לקרוא ולחקור על נושא המעניין אותי ושנבחר על-ידי. אני מרגישה סיפוק רב וגאווה כעת, על שהצלחתי לעשות את מה שבהתחלה נראה לי כמאיים ובלתי אפשרי. אני ממליצה בחום על המשך עשייה פורייה של עבודות וחקירת נושאים המעניינים את התלמיד.

קריאה מהנה.

ביבליוגרפיה:

ספרים:

חטינה, מ. (1994). **רדיקליזם פלסטיני- תנועת הג'יהאד האסלאמי**. גרפית, ירושלים.
משעל, ש. ואהרוני, ר. (1989). **אבנים זה לא הכל, האינתיפאדה ונשק הכרוזים**. חדקל, ת"א.

סיוון, ע. (1986). **קנאי האסלאם**. עם עובד, ת"א.

קורץ, ע. (1993). **טרור אסלאמי בישראל**. פפירוס, ת"א.

שלו, א. (1990). **האינתיפאדה- הסיבות, המאפיינים וההשלכות**. פפירוס, ת"א.

שקד, ר. ושבי, א. (1994). **החמאס: מאמונה באללה לדרך הטרור**. פפירוס, ת"א.

מאמרים:

גבאי, ש. (1989). **האינתיפאדה והחברה הישראלית, מתוך האינתיפאדה- השלכותיה על החברה הישראלית והפלסטינית**, ת"ל, ירושלים. (הופיע במעריב).

גרוס, א. (1989) **ההתקוממות בשטחים ובבתי המשפט הצבאיים, מתוך האינתיפאדה- השלכותיה על החברה הישראלית והפלסטינית**, ת"ל, ירושלים.

הוברמן, ח. (1989). **מתנחלי יש"ע אחרי שנתיים לאינתיפאדה, מתוך האינתיפאדה- השלכותיה על החברה הישראלית והפלסטינית**, ת"ל, ירושלים. (הופיע בעיתון הצופה).

ליסק, מ. (1990). **האינתיפאדה והחברה הישראלית, מתוך האינתיפאדה- השלכותיה על החברה הישראלית והפלסטינית**, ת"ל, ירושלים.

סיון, ע. (1989). **בפרוס השנה השלישית לאינתיפאדה, מתוך האינתיפאדה- השלכותיה על החברה הישראלית והפלסטינית**, ת"ל, ירושלים. (הופיע בעיתון הארץ).

רובינשטיין, ד. (1988). **המצב בשטחים, מתוך האינתיפאדה- השלכותיה על החברה הישראלית והפלסטינית**, ת"ל, ירושלים.